

ΠΕΡΙ ΠΙΣΤΕΩΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

ΥΠΟ

Ε. Α. ΣΙΜΟΥ

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ, ΕΥΣΕΒΙΟΣ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Πρὸ πολλοῦ, Ἀγαθόβουλε, ὁ Εὐσέβιος κ' ἐγὼ ἐπιθυμοῦμεν νὰ γνωρίζωμεν τὰς ἰδέας σου περὶ τῆς θρησκείας. Ἐρχόμεθα λοιπὸν νὰ σε παρακαλέσωμεν νὰ λάβῃς τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ὡς θέμα κύριον τῆς σημερινῆς ἡμῶν συνδιαλέξεως.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Εὐχαρίστως ἀκούω ὅτι ἔχετε τοιαύτην ἐπιθυμίαν, τὴν ὁποῖαν θεωρῶ κατὰ πάντα εὖλογον καὶ δίκαιαν. Ἀλλὰ καὶ λυποῦμαι συγχρόνως μανθάνων ὅτι πρόκειται νὰ γνωρίσετε τὴν κατὰ πρῶτον τὰς ἰδέας μου περὶ τῆς θρησκείας, ἐνῶ, ὅσκις μοὶ ἐδόθη ἀφορμὴ, ἐφανέρωσα πάντοτε τὰς περὶ αὐτῆς πεποιθήσεις μου.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἄν ἐννοῇς τὸ σέβας, τὸ ἀφειλόμενον πρὸς τὴν θρησκείαν, ἡ ἔκφρασις τοῦ Στεφάνου δὲν εἶναι ἴσως ὀρθή, καὶ σὺ βεβαίως ἐφανέρωσες, ἐν πάσῃ περιστάσει, τὸ σέβας τοῦτο. Καὶ ὁ Στέφανος ὁμῶς κ' ἐγὼ πειθοῦμεν νὰ μάθωμεν, ὅχι ἀπλῶς τί φρονεῖς, ἀλλὰ τί ἐκτενῶς καὶ κατὰ βάθος φρονεῖς, ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Ἵνα σ' εὐκολύνωμεν δὲ εἰς τὴν σειρὰν τῆς ὁμιλίας σου, εἰπέ, πὲ παρακαλοῦμεν, ἂν δὲν θεωρῇς τὴν θρησκείαν ὡς τὸν ἰσχυρότατον κοινωνικὸν δεσμόν, καὶ ὡς τὸ ἐπιδεδειγμένον μέσον πρὸς τὴν κυβέρνησιν τῶν ἀνθρώπων.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Εὐχαριστῶ, Εὐσέβιε, διὰ τὴν προτεινομένην μοι εὐκολίαν· ἀλλὰ δὲν νομίζω ὅτι ἡμπορεῖ νὰ μοὶ χρησιμεύσῃ. Δέχομαι νὰ παραστήσω τὴν θρησκείαν ὡς ἔχουσιν, μεταξὺ τῶν ἄλλων αὐτῆς προσόντων, καὶ τὴν συνεκτικὴν τῶν κοινωνιῶν δύναμιν, καὶ τὴν συντελεστικὴν εἰς τὴν κυβέρνησιν τῶν ἀνθρώπων ἐπὶρρόήν· ἀλλὰ δὲν δέχομαι, εἰς τοῦτο καὶ μόνον αὐτὴν περιορίζων, νὰ τὴν καταβιβάσω ἀπὸ τῆς θείας αὐτῆς περιωπῆς, καὶ νὰ τὴν θεωρήσω ἀπλῶς ὡς ἐργετήρικον ἀνθρώπινον, καὶ μέσον χρήσιμον ἐν τῇ κοινωνικῇ βίῃ. Δὲν ἐννοῶ, φίλοι μου, θρησκείαν ἄνευ πίστεως, οὔτε πίστιν

μεταδιδομένην εἰς ἄλλους, χωρὶς νὰ ἐμφορῇται αὐτῆς αὐτὸς ὁ μεταδιδούς.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Μήπως δὲν ἐννοοῦμεθα καλῶς, Ἀγαθόβουλε, καὶ συγγέομεν τὴν θρησκείαν μετὰ τῆς θεοσεβείας; Ἐπὶ τῆς θεοσεβείας ἐννοῶ τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖς προκαταρκτικὴν πίστιν, καθὼς ἐννοῶ τὴν φύσιν ἀπάσαν, οὐχ ἥτον ἢ τὴν συνείδησιν τῶν ἀνθρώπων, ὁμοφώνως ἀναπέμπουσιν τὴν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ὑπερτάτην καὶ ἀναμρισθήτητον μαρτυρίαν. Τὴν μαρτυρίαν ταύτην διὰ μεγαλοπρεπῶν στίχων ἐκφράζει ὁ ἀρχαῖος ποιητής, ὅταν λέγῃ·

« . . . Μισταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἄγραι,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἄγραι, μιστὴ δὲ θάλασσα,
Ἐκὶ λιμένες· πάντα δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες·
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν . . . »

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Καὶ τὴν αὐτὴν ιδέαν ἤθελε βέβαια νὰ ἐκφράσῃ καὶ ὁ Κικέρων ὅτε, διαιρῶν τοὺς ἄθεους εἰς θεωρητικούς καὶ πρακτικούς, ἔλεγεν ὅτι δὲν ἐπίστευε πῶς ὑπάρχει κανεὶς ἐν τῷ κόσμῳ θεωρητικῶς ἄθεος, ἐνῶ πρακτικῶς ὑπάρχουν πολλοὶ, σημαίνων διὰ τούτου ὅτι ὅλοι οἱ κακοὶ εἶναι πρακτικῶς ἄθεοι.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Προκειμένου περὶ θεοσεβείας, ἐπαναλαμβάνω ὅτι ἐννοῶ καὶ τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς πίστεως.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ποῦ θέλετε λοιπὸν νὰ ἔλθετε διὰ τῆς διακρίσεως ταύτης μετὰ τὴν θεοσεβείας καὶ θρησκείας;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο· ὅτι μόνον ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ὑπερτάτου ὄντος εἶναι ἀνωτέρα παντὸς δισταγμοῦ καὶ πάσης ἀμρισθητήσεως.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ τὴν περὶ τῆς ὑπάρξεως ταύτης πίστιν πόθεν τὴν πορίζεσθε;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐκ τῆς ἐξωτερικῆς φωνῆς ἀπάσης τῆς δημιουργηθείσης φύσεως, καὶ ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς φωνῆς τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀνθρώπου, καθὼς εἵπαμεν πρὸ ὀλίγου.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀλλὰ καὶ αἱ δύο αὐταὶ φωναὶ, Εὐσέβιε, περὶ μόνης τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἀποφαίνονται, καὶ περὶ οὐδενὸς ἄλλου;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ποίου ἄλλου;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Τῆς θείας αὐτοῦ Προνοίας, παραδείγματος χάριν.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. ὦ! περὶ τούτου ὑπάρχει διαφωνία. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι, ἀναγινώσκων παλαιὸν τινα συγγραφέα, εἶδα ὅτι ἀπαριθμεῖ τοὺς δοξάζοντας πολλὰ εἶδη Προνοίας, ἀρχίζων ἀπὸ τῶν ἀρνούμενων ὁλωσδιόλου τὴν ὑπαρξίν αὐτῆς, μέχρ' αὖ τῶν παραδεχομένων αὐτὴν εἰς πάντα, καὶ τὰ μερικώτατα ἀκόμῃ.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ὁ συγγραφεὺς τὸν ὁποῖον αἰνίττεσαι, Στέφανε, προχωρεῖ ὅτι περαιτέρω, ἢ μᾶλλον ἔτι ἀνωτέρω. «Εἰς πέντε, λέγει, τάξεις πρέπει νὰ διαιρέσωμεν τοὺς περὶ Θεοῦ σκεπτομένους. Οἱ πρῶτοι λέγουν ὅτι δὲν ὑπάρχει παντὶ ἅπασιν Θεός· οἱ δεῦτεροι, ὅτι ὑπάρχει μὲν, οὐδεμίαν δὲ ἔχει πρόνοιαν

τῶν ἐν τῷ κόσμῳ· οἱ τρίτοι, ὅτι καὶ ὑπάρχει καὶ προνοεῖ, ἀλλὰ μόνον περὶ τῶν μεγάλων καὶ οὐρανίων· οἱ τέταρτοι, ὅτι προνοεῖ καὶ περὶ τῶν ἐπιγείων, ἀλλὰ μόνον ἐν κοινῷ, καὶ ὅχι κατ' ἰδίαν· οἱ δὲ πέμπτοι, ὅτι προνοεῖ περὶ πάντων, καὶ περὶ οὐρανίων καὶ περὶ ἐπιγείων, καὶ κοινῶς καὶ κατ' ἰδίαν, καὶ ὅτι οὐδὲν τῶν ἀνθρωπίνων λανθάνει ἢ διαφεύγει αὐτόν». Βλέπεις λοιπόν, Στέφανε, ὅτι εἰς ἀτάσθαλον κεφαλὴν καὶ εἰς ἀκαιρίμην γλῶσσαν ἀνθρώπου δὲν ἦλθε μόνον ἡ ἀμφισβήτησις τῆς θείας Προνοίας, ἀλλὰ καὶ ἡ τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς τοῦ θεοῦ ὄντος, ἐναντίον τῆς σώφρονος πεποιθήσεως τοῦ Κικέρωνος, καὶ ἄλλων ὡς τὸν Κικέρωνα χρηστῶν καὶ σώων τὰς φρένας ἀνδρῶν. Ἀλλὰ τί κοινόν, φίλοι μου, μεταξὺ τῶν ἐμπνεύσεων τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ τῶν ἀποπλάνησεων τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ὑπάρχει λοιπόν μεγάλη ἀπόστασις μεταξὺ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ πόση ἀπόστασις, φίλε Στέφανε! Ἡ διάνοια πλανᾶται πολλάκις καὶ ἐκτραχηλίζεται, ἐνῷ ἡ συνείδησις, ἀκολουθοῦσα πάντοτε τὴν φυσικὴν εὐθύτητα, προφυλάττει τὸν συμβουλευόμενον αὐτὴν ἄνθρωπον ἀπὸ πάσης πλάνης καὶ πικρεκτροπῆς.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐνθυμοῦμαι, φίλοι, τί λέγει περὶ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως ὁ Ῥουσσώ. Ἡ περὶ τούτου θαυμασία αὐτοῦ περικοπὴ πόσον μὲ κατέθελξεν, ὥστε τὴν μετέφρασα καὶ τὴν ἀπεστήθισα. Ἴδου, ἂν θέλετε νῦν τὴν ἀκούσετε· «Συνείδησις! συνείδησις! Ὁρμητὴς θεῖον, ἀθάνατε καὶ οὐρανίᾳ φωνῇ, ὁδήγῃς ἀπλάνητε ὄντος ἀμυθοῦς μὲν καὶ περιωρισμένου, νοήμονος δὲ καὶ ἐλευθέρου· κριτὴν ἀλάνθαστε τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Διὰ σοῦ ὁ ἄνθρωπος ὁμοιάζει τῷ Θεῷ· διὰ σοῦ ἐκδηλοῦται ἡ ἔξοχος αὐτοῦ φύσις· διὰ σοῦ μαρτυρεῖται ἡ ἠθικότης τῶν πράξεων αὐτοῦ. Ἄνευ σοῦ οὐδὲν αἰσθάνομαι ἐν ἐμαυτῷ ἀνώτερον τῶν ἀλόγων ζώων, εἰμὴ τὸ θλιβερόν προνόμιον τοῦ νῦν περιπίπτω ἀπὸ πλάνης εἰς πλάνην, παρὰ συρόμενος ὑπὸ νοήσεως ἄνευ κανόνων καὶ ὑπὸ λογικοῦ ἄνευ ἀρχῶν».

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ὁρατοὶ ἀληθῶς καὶ γοητευτικοὶ λόγοι!

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀλλὰ καὶ πλήρεις ἀληθείας.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ὁμολογεῖ λοιπόν ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου ὅτι ὑπάρχει θεία Πρόνοια;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀπαρράλλεκτως καθὼς ὁμολογεῖ καὶ ὅτι ὑπάρχει Θεός.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ ἐν ᾧ μοίρα κατατάττεις τὴν ἄρνησιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ἄρνησιν τῆς ὑπάρξεως τῆς θείας Προνοίας;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἐρώτα, Εὐσέβιε, τὴν συνείδησίν σου, καὶ ἰδὲ ἂν εὐχαριστῇται ἀναγνωρίζουσα μὲν τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἀρνούμενη δὲ τὴν ὑπαρξίν τῆς θείας αὐτοῦ Προνοίας.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ἀλλὰ ποίου εἶδους Προνοίας; διότι εἶδαμεν ὅτι πιστεύονται διάφορα αὐτῆς εἶδη.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ εἰς τοῦτο, Στέφανε, δὲν ἔχεις παρὰ νὰ ἐρωτήσης καὶ σὺ τὴν συνείδησίν σου. Ἰδοὺ ἤκουσες τὴν εἰς πέντε τάξεις διαίρεσιν τῶν περὶ Θεοῦ σκεπτομένων. Εἰς ποῖον ἐξ αὐτῶν ἐπεθύμεις νὰ καταταχθῇς;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ποῦ ἐπεθύμουν; Εἰς τὴν πέμπτην βεβαίως· διότι θέλω καὶ Θεὸν ὑπάρχοντα, καὶ Θεὸν περὶ πάντων προνοῦντα. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι φωνὴ τῆς καρδίας μου.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ ἐδῶ ἡ φωνὴ τῆς καρδίας σου εἶναι καὶ φωνὴ τῆς συνειδήσεώς σου. Αὐτὸς ὁ Δημιουργὸς ἐνέσπειρεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου τὴν εὐχάριστον βεβαιότητα περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ, καὶ προσέτι περὶ τῆς θείας αὐτοῦ καὶ κηδεμονικῆς Προνοίας. Οὐδὲν δὲ ἄλλο συνδέει τόσον τὸν ἄνθρωπον μετὰ τοῦ Θεοῦ, ὅσον ἡ πεποίθησις ὅτι πάντα τὰ παρ' αὐτοῦ πραττόμενα καὶ λεγόμενα καὶ φρονούμενα εὐρίσκονται ὑπὸ τὴν ἄμεσον καὶ διηγετῆ ἐπίβλεψιν ἐκείνου.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Εἶναι λοιπὸν καὶ ἡ καρδία ἀπλόκητος ὡς ἡ συνείδησις;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Μάλιστα, ὅταν δὲν διαφθρῇ ὑπὸ τῶν παθῶν, ἢ δὲν δικστραφῇ ὑπὸ τῆς ἀποπεπλανημένης διανοίας. Ὅθεν εἶχε δίκαιον ὁ σοφὸς ἐκεῖνος ὅστις, περὶ θεογνωσίας λαλῶν, ἔδωκε τὸ ἐξῆς παρὰγγελημα· «Ἐπιθύμει πρῶτον νὰ ὑπάρχῃ Θεός, καὶ τότε δὲν θ' ἀμφισβόλης ποσῶς ὅτι ὑπάρχει».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐκ τῶν δυνάμεων λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου ἡ μᾶλλον ὑποκειμένη εἰς τὴν ἀποπλάνησιν εἶναι ἡ διάνοια;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀναμφισβότως. Ὅλοι οἱ περὶ Θεοῦ ἐκτραχηλισμοὶ τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἔργον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας. Ἡ διάνοια ἐτόλμησε νὰ φαντασθῇ Θεὸν μὴ ὑπάρχοντα καὶ Θεὸν μὴ προνοῦντα. Ἡ διάνοια ἐφευρε καὶ ὑπεστήριξε τὴν πολυθεΐαν· καὶ ὅχι μόνον, ἀντὶ τοῦ ἐνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ, ἐπρέσβευσε θεοὺς πολλοὺς, ἀλλὰ καὶ ἐνεθρόνισε θεοὺς ἀνθρωποποιητοὺς καὶ αἰσχροὺς καὶ κακούργους· πολλὰκις δὲ ἐπλάσεν αὐτοὺς καὶ αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων κατωτέρους, ὡς ἀνήκοντάς εἰς τὴν ἄλογον καὶ τὴν ἀναίσθητον ἀκόμη φύσιν.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Αἰσχος, αἰσχος εἰς τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν καὶ εἰς τὸ τοιοῦτο ἐπονείδιστον αὐτῆς παρελθόν! Τὴν σήμερον ὁμῶς οἱ τοιοῦτοι ἐκτραχηλισμοὶ δὲν εἶναι πλέον, πιστεύω, δυνατοί.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ὅχι, βέβαια· ἐκτὸς εἰς μέρη ἄγρια, καὶ ὅπου δὲν εἰσεχώρησεν ἀκόμη οὐδενὸς εἰδούς πολιτισμός. Τὸ κακὸν ὁμῶς εἶναι ὅτι ἔλειψαν μὲν οἱ ἐκτραχηλισμοὶ τῆς κακοπιστίας, ἔμειναν δὲ ἀκόμη ἐκτραχηλισμοὶ τῆς ἀπιστίας· καὶ τὸ χειρότερον ὅτι ἐκεῖνοι μὲν ἦσαν ἀποκύημα βαρβαρότητος καὶ ἀμαθείας, οὗτοι δὲ θεωροῦνται προῖον μαθήσεως καὶ ἐπιστήμης.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Μόνον λοιπὸν διὰ τῆς ἀπιστίας ἐκτραχηλίζεται σήμερον ἡ ἐπιστήμη;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Μόνον. Πλὴν, Εὐσέβιε, ὥς μὴ ἀδικήσωμεν τὴν ἐπιστήμην, παραδεχόμενοι ὡς γενικὸν ὅτι ἀναμφισβότως δὲν εἶναι τοιοῦτο. Ἄς μὴ

λησμονήσωμεν τὸ ἀληθῶς σοφὸν ἀπόφθεγμα τοῦ περικλεοῦς Βάκωνος· «Ὁλίγη φιλοσοφία, ἔλεγε, μᾶς ἀπομακρύνει τῆς εὐσεβείας· πολλή δὲ μᾶς προσεγγίζει εἰς αὐτήν». Ἄς ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ὁ μέγας Νεύτων, τὸν ὁποῖον ἐάν τις ὀνομάσῃ ὑπὸ τὸν τῶν σοφῶν καὶ ἡγεμόνα τῶν ἐπιστημόνων δὲν ἀμαρτάνει, διότι οὐδεὶς ἄνθρωπος ἔκαμε πλησιότερας καὶ μεγαλητέρας παρ' αὐτὸν ἀποκαλύψεις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἦτον πολὺ εὐλαβὴς πρὸς τὰ θεῖα. Καὶ ἤξεύρετα πόσον,

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ναί, ἤξεύρω. Ὅσακις ἀνέφερεν, ἢ ἤκουεν ἀναφερόμενον τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, ἀπεκάλυπτε τὴν κεφαλὴν του.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ ὁ σοφὸς Λινναῖος, ὁ δημιουργὸς τῆς νεωτέρας βοτανικῆς, ἐν ἐκείτῃ ἀνακκλύψει τῶν θαυμασίων τῶν φυτῶν ιδιοτήτων συνείθιζε νὰ λέγῃ· ὁ Θεὸς διέρχεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Βλέπετε λοιπὸν ὅτι ἡ ὑγιὴς καὶ σώφρων ἐπιστήμη, ἀντὶ τῆς ἐλαττώσεως τὴν εὐσεβείαν, αὐξάνει αὐτὴν μεγάλως· διότι οὐδεὶς καταπλήττεται τόσον βαθέως ἐν τῇ μεγαλουργίᾳ τοῦ Δημιουργοῦ, ὅσον ὁ ἐπιτυχέστερον ἐγκύψας εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν αὐτοῦ μεγαλουργημάτων. Ἐνταῦθα νομίζω καλὸν νὰ προσθέσω ὅσα λίαν εὐγλώττως λέγει ὁ Σιατωβριανδὸς περὶ τοῦ μεγάλου μαθηματικοῦ καὶ φιλοσόφου Πασχάλλ, ἀρμόμενος μέγα ἐπιχειρημα ὑπὲρ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας ἐκ τοῦ βίου τοῦ δαιμονίου ἐκείνου πνεύματος. «Ἵπῃρξεν ἄνθρωπος, λέγει, ὅστις, κατὰ τὸ δωδέκατον τῆς ἡλικίας αὐτοῦ ἔτος, ἐπενόησεν αὐτὸς ἀφ' ἐκυτοῦ τὰ μαθηματικά· κατὰ τὸ δέκατον ἕκτον συνέγραψε τὴν σωφράτην μέχρι τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ πραγματείαν περὶ Κωνικῶν Ταμῶν· κατὰ τὸ δέκατον ἑνῶν καὶ τὸ εἰκοστὸν τρίτον, ἐξέδωκε συγγράμματα Μηχανικῆς καὶ Φυσικῆς, ἐλκύσαντα τὴν ἐκπληξιν καὶ τὸν θαυμασμόν τοῦ κόσμου. Ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ἐν ἡλικίᾳ καθ' ἣν οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων μόλις ἀρχίζουν νὰ φαίνωνται ἐν τῷ κόσμῳ, διέκνυσας τὸν κύκλον ὅλων τῶν ἀνθρωπίνων ἐπιστημῶν, καὶ πεισθεὶς περὶ τῆς μηδαμινότητος τῶν ἐπιγείων γνώσεων, ἔστρεψε τὴν κλίσιν καὶ τὴν προσοχὴν αὐτοῦ πρὸς τὴν θρησκείαν, καὶ, ζήσας μέχρι τοῦ τριακαστοῦ ἐνάτου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, ἀπέθανεν ὡς εἰς τῶν περικλεεστάτων προμάχων τῆς χριστιανικῆς πίστεως». Βλέπετε λοιπὸν, φίλοι μου, ὅτι τὴν σωφρονοῦσαν ἐπιστήμην τὴν ἔχομεν σύμπαχον τῆς εὐσεβείας, ὥστα καὶ οἱ φόβοι καὶ αἱ προφυλάξεις ἡμῶν πρέπει νὰ περιορισθῶσιν εἰς μόναν τὴν ἀρηνιάζουσαν ἐπιστήμην.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Περιμένομεν τώρα, φίλε Ἀγαθόβουλε, ν' ἀκούσωμεν τὰς ιδέας καὶ τὰς πεποιθήσεις σου περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Περὶ τῆς θείας Ἀποκαλύψεως θὰ λαλήσω μετὰ ταῦτα. Πρὸς τὸ πρὸν ἐπιθυμῶ νὰ συμβαδίσω ἀκόμη, ἐφ' ὅσον δύνάμει, μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Πολὺ καλὰ καὶ μετὰ προσοχῆς θ' ἀκούσωμεν. Μὴ λησμονήσης ὅμως, Ἀγαθόβουλε, ὅτι ἐκεῖνο περὶ τοῦ ὁποῖου ἐπαίσθημεν εἶναι τὸ περὶ

τῆς Θεϊκῆς Προνοίας. Ὁ λόγος ὁμῶς ἦτον περὶ τῆς θρησκείας, καὶ ἡ θρησκεία δὲν περιορίζεται εἰς μόνην τὴν θεϊκὴν Πρόνοιαν, ἀλλὰ περιέχει καὶ διδάσκει περὶ Θεοῦ γνώσεις θετικὰς καὶ λεπτομερεῖς, καὶ περὶ τούτων ἐν γένει σὲ παρακαλέσαμεν νὰ ἐνδιατρίψῃς.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ εἰς τὸ θέμα τοῦτο θὰ ἔλθω, καθὼς καὶ ὑμεῖς τὸ ἐζητήσατε καὶ ἐγὼ τὸ ὑπεσχέθην. Σὰς ἐρωτῶ ἐν τούτοις νομίζετε ὅτι οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν θεϊκὴν Πρόνοιαν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ μεριμνήσωσι καὶ ἐξετάσωσιν ἐν ἑαυτοῖς περὶ τοῦ ποῖα πρέπει νὰ ᾖναι αἱ ιδιότητες τοῦ μεγάλου τούτου Δημιουργοῦ, τοῦ ὁποίου κατὰ πάσαν στιγμὴν ἔχουν ἀνάγκην, καὶ ὅστις βλέπει καὶ ἐκτιμᾷ, ὅχι μόνον ὅλας αὐτῶν τὰς πράξεις, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ ἀπόκρυφα αὐτῶν διανοήματα;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ἀλλ' ὅταν, Ἀγαθόβουλα, ἐξετάζωνται αἱ ιδιότητες τοῦ Θεοῦ, ποῖος τότε μᾶς ἐγγυᾶται ὅτι δὲν θὰ γείνωσιν οἱ περὶ Θεοῦ ἐκεῖνοι ἐκτραχηλισμοὶ τῶν ἀνθρώπων, περὶ τῶν ὁποίων ἐκλήσαμεν πρὸ ὀλίγου;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ νομίζεις, Στέφανε, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης κατεδικάσθη νὰ περιστρέφεται ἀδιεξόδως ἐντὸς τοῦ διλήμματος, ἢ ἀτοπκὰ νὰ φρονῇ, ἢ τίποτε νὰ μὴ φρονῇ περὶ τῶν θείων; Ἐπειτα, ἂν ἐλάλησα περὶ τῶν ἐκτραχηλισμῶν τῆς διανοίας, ἐλάλησα συγχρόνως καὶ περὶ φωνῆς τῆς συνειδήσεως καὶ περὶ φωνῆς τῆς καρδίας, τὰς ὁποίας ὅταν ὁ ἀνθρώπος συμβουλευέται δὲν ἡμπορεῖ νὰ συλλάβῃ ιδέας περὶ Θεοῦ ἄλλας, εἰμὴ τὰς ὅσαι εἶναι ἄξιαι αὐτοῦ.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Καὶ ποῖας γνώσεις νομίζεις ὅτι ἡμποροῦμεν νὰ πορισθῶμεν περὶ τῆς Θεότητος ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Βεβαίως λεπτομερεῖς ιδέας περὶ τῶν θείων, ὅποια εἶναι αἱ περιεχόμεναι ἐν τῇ Ἀποκαλύψει, δὲν περιμένετε νὰ τὰς πορισθῶμεν ἐκ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Τὰς μεγάλας ὁμῶς καὶ γενικὰς ιδέας, αἵτινες εἶναι συγχρόνως καὶ αὐτῆς τῆς Ἀποκαλύψεως αἱ βάσεις, ὑποστηρίζω ὅτι δυνατόν ἐστι νὰ τὰς πορισθῶμεν, καὶ διὰ τοῦτο, εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν, ἠθέλησα ν' ἀφήσω κατὰ μέρος τὴν Ἀποκάλυψιν.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Εἶναι λοιπὸν καταληπτὰ ἐν γένει αἱ γνώσεις αὗται, ὥστε νὰ θηρευθῶσι διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ὅχι. Εἶναι καταληπτὰ ἀρνητικαί, εἶναι καταληπτὰ θετικαί, εἶναι δὲ καὶ ἐν γένει ἀκατάληπτοι.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τότε, διατί περιλαμβάνεις καὶ τὰς τελευταίας ταύτας εἰς τὸ θηρευτὸν ὑπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου μέρος, ἀφοῦ, ὡς ἀκατάληπτοι, εἶναι καὶ ἀθήρευτοι;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Τὰς περιλαμβάνω, Στέφανε, διότι εἶναι θηρευταὶ καὶ παραδεκταί, ἂν καὶ ἀκατάληπτοι.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τοῦτο μοι φαίνεται αἰνίγμα.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Θὰ ἰδῇς ὅτι δὲν εἶναι τοιοῦτο.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἄς προχωρήσωμεν, Ἀγαθόβουλε, κατὰ τάξιν. Λέγε πρῶτον περὶ τῶν καταληπτῶν ἀρνητικῶν.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἴδού· εἶναι πρῶτον οἱ ἐκτραχηλισμοί, τοὺς ὁποίους ἀνεφέραμεν, ἀποκρουόμενοι διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου· ὅτι θεοὶ δὲν εἶναι τὰ ἄστρα· ὅτι θεοὶ δὲν εἶναι τὰ ζῷα καὶ τὰ φυτά· ὅτι θεοὶ δὲν εἶναι οἱ ὑπὸ τῆς πηλαιοῦς πολυθείας μυθολογηθέντες. Ἐχετε καὶ μίαν δυσκολίαν νὰ παραδεχθῆτε διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου τὴν ἀρνητικὴν ταύτην ὁμολογίαν;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Οὐδεμίαν.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Τότῳ μᾶλλον, ὅσω καὶ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἐθνικῶν ἡ συνείδησις ἀνθίστατο κατὰ τῆς πεπλανημένης πίστεως· διότι καθὼς παρκτηρεῖ, δὲν ἤξεύρω ποῖος τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, ἐνῶ ἐλάτρευεν τὴν Ἀφροδίτην, ἐθαύμαζεν τὴν Λουκρητίαν, καὶ ἐνῶ ἐθεοποιοῦν τὸν Δία, ἐτίμων τὸν Εὐνοκράτην.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Μεταξὺ τῶν ἀρνητικῶν περιλαμβάνονται καὶ αἱ ἀποφατικαὶ ἐκεῖναι βεβαιώσεις, αἱ ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὰς ἀρμοδίας θετικάς. Παράδειγματος χάριν, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἤμπορεῖ νὰ ᾖ ἄδικος· ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἤμπορεῖ νὰ ᾖ κακός· ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ἤμπορεῖ νὰ ᾖ ἀσπλαγχνός. Ἀντιστοιχοῦν δὲ πρὸς τὰς αὐτὰς εἶναι δίκαιος, ὁ Θεὸς εἶναι ἀγαθός, ὁ Θεὸς εἶναι εὐσπλαγχνός. Τοῦτο δὲν ἐννοεῖται;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Βέβαια ἐννοεῖται.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἄς μεταβῶμεν τώρα εἰς τὰς καταληπτάς θετικάς. Ἐν πρώτοις ἔρχεται ἡ σοφία καὶ ἡ δύναμις. Τίς ἄνθρωπος, παραδεχόμενος τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, δύναται ν' ἀμφισβιάσῃ ὅτι ἐν αὐτῷ ὑπάρχει ἄπειρος σοφία καὶ ἄπειρος δύναμις; ὅτι εἶναι πάνσοφος καὶ παντοδύναμος; Ἡ ἄπειρος τοῦ Θεοῦ ἀγαθότης εἶναι συνέπεια τῆς ἀπείρου αὐτοῦ δυνάμεως. Παντοδύναμος, ἔρα καὶ πανάγαθος. Ἡ ἄκρα τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη εἶναι ἐπίσης συνέπεια τῆς παντοδυναμίας καὶ τῆς παναγαθίας αὐτοῦ. Ὁ πρὸς πάντας ἀγαθός εἶναι καὶ πρὸς πάντας δίκαιος. Περιττὸν νὰ μακρολογήσω καταλεπτολογῶν καὶ περὶ ἄλλων ἐντελῶν τῆς Θεότητος ιδιοτήτων. Εὐκολώτερον ἀμφοισθητεῖ τις τὴν θεῖαν ὑπαρξίν, ἢ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι εἰς πᾶσαν καλὴν ιδιότητα ὑπερτέλειος.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ὅλα ταῦτα τὰ κατανοοῦμεν καὶ τὰ παραδεχόμεθα. Περιμένομεν τώρα νὰ μάς λαλήσῃς καὶ περὶ τῶν ἀκαταλήπτων μὲν, παραδεκτῶν δὲ, τοῦ Θεοῦ ιδιοτήτων.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἴδού· ἔστωσαν παράδειγμα τὸ ἀναρχον καὶ τὸ ἀτελεύτητον. Τίς ἄνθρωπος, ὅτον ᾖ ἀγωνισθῇ ὁ νοῦς αὐτοῦ, δύναται νὰ κατανοήσῃ ὅν μὴ ἔχον ἀρχὴν, ἢ ὅν μὴ ἔχον τέλος; Δύναται ὁ νοῦς ν' ἀναβαίνει εἰς τὰ ὕψη δύναται νὰ καταβαίνει εἰς τὰ βάθη· ἀλλὰ τέλος πάντων ἀδυνατεῖ, σκοτίζεται, ἰλιγγιᾷ, καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐκφωνήσῃ· «Δὲν ἐννοῶ τίποτε, καὶ παραιτοῦμαι πάσης περαιτέρω ἐρεύνης καὶ καταμετρήσεως». Εἶναι λοιπὸν ἀκατάληπτα εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ ἀναρχον καὶ τὸ ἀτελεύτητον. Ἀλλ' ἂν ἐν γενικῇ θεωρίᾳ αἱ ιδιότητες αὗται εἶναι τοιαῦται, εἶναι δυνατόν, ἐν τῇ αἰσ τῇ

τοῦ Θεοῦ ὄντος ἐφαρμογῇ, νὰ ἐννοηθῇ καὶ τὸ ἐναντίον; Ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀνάρχος; ἢ ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ἀτελεύτητος; Καὶ τί λοιπὸν τότε πρὸ τοῦ Θεοῦ; Καὶ τί λοιπὸν μετὰ τὸν Θεόν; Ἐπειτα, αἱ ἄλλαι τοῦ Θεοῦ ὑπερφυσεῖς ιδιότητες δὲν συμπαρασύρουν καὶ ταύτας, ὥστε νὰ τὰς παραδεχθῶμεν, καίτοι ἀκατάληπτους;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Πείθομαι ἐντελῶς, Ἀγαθόβουλε, καὶ ἀνακαλῶ τὴν ἐνστάσιν μου.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἡξεύρεις ὁμῶς, Ἀγαθόβουλε, ὅτι τὸ περιστατικὸν τοῦτο τῶν ἀκατάληπτων καὶ παραδεκτῶν εἶναι λαμπρὸν ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς πίστεως; Δὲν εἶναι λοιπὸν πιστευτὰ μόνον τὰ καταληπτά, ἀλλὰ γίνονται ἐνίοτε πιστευτὰ καὶ τὰ ἀκατάληπτα.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Βέβαια, βέβαια. Ἐνόησα καλὰ τὸν συλλογισμόν. Ἰδοὺ ὁ ἀρνούμενος νὰ παραδεχθῇ περὶ Θεοῦ ὅσα δὲν ἐννοεῖ ὁ νοῦς καὶ δὲν ἐξηγεῖ ἡ ἐπιστήμη, πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ πράξῃ ἐν ἑκ τούτων τῶν τριῶν ἢ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεός, ἢ νὰ παραδεχθῇ Θεὸν ἔχοντα ἀρχὴν καὶ ἔχοντα τέλος, ἢ ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ λαθὸς τοῦ καὶ νὰ μάθῃ, ὅταν ᾔηται ἀνάγκη, νὰ πιστεύῃ καὶ ὅσα δὲν ἐννοεῖ. Καὶ κατὰ τοῦτο μὲν, Εὐσέβιε, ἔχεις δίκαιον. Σκέφθητι ὁμῶς ὅτι, κατὰ τὰ ἄλλα, ὅχι μόνον δὲν εἶχαμεν μέχρι τοῦδε ἐναντίον τὸν ἀνθρώπινον λόγον, ἀλλὰ μάλιστα τὸν εἶχαμεν σύμφωνον. Θὰ μάθωμεν ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν λόγων τοῦ Ἀγαθοβούλου, ὅταν μάλιστα μᾶς λαλήσῃ περὶ τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, πῶς θεωρεῖ συμβιβάζομενα τὸν ἀνθρώπινον λόγον καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐπιστήμην πρὸς τὰ διάφορα ἀντικείμενα τῆς πίστεως τὰ ὅποια παραδέχεται ἡ θρησκεία.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἐγὼ, φίλοι μου, ἐν ἕως τῶρα ἀπέσχον τοῦ νὰ λαλήσω περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως, ἔπραξα τοῦτο θέλων νὰ σκιαγραφήσω τὴν Θεότητα ἀνεξαρτήτως τῶν μεγάλων ἀποκαλυφθεισῶν περὶ αὐτῆς ἀληθειῶν, καὶ μόνον κατὰ τὸ διὰ τοῦ ἀνθρώπινου λόγου θηρευτὸν τοῦ ὑψηλοῦ τούτου θέματος μέρος. Σκοπὸς μου ἦτον νὰ θέσω πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν τὸν διὰ τοῦ μέσου τούτου εἰκονιζόμενον Δημιουργόν, ἵνα ἔχετε αὐτὸν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Θεὸν τῆς Ἀποκαλύψεως, καὶ δυνηθῇτε οὕτω νὰ κρίνετε ἐπιτυχῶς ποῦ πρέπει νὰ ζητήτε τὴν συμπαρίαν τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, καὶ ποῦ πρέπει νὰ ἐκφωνήτε κατ' αὐτοῦ τὰς λέξεις ἐνός τῶν νεωτέρων φιλοσόφων, εἰπόντος ὅτι ἡ καλητέρα χρῆσις τοῦ ἀνθρώπινου λόγου εἶναι νὰ ἐκμηδενίζεται ἐνώπιον τῆς Θεότητος.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ δὲν εἶπεν ἄλλος ἀρχαῖος σοφός· «Πλεῖστον γὰρ οὐδὲν οἱ σοφοὶ τῶν μὴ σοφῶν ἐνταῦθα γινώσκουσιν»;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Καὶ ἄλλος· «Μὴ πάντα ἐπίστασθαι προθύμεο, μὴ πάντων ἀμαθὴς γένη»;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Τί φρονεῖς ἐν τούτοις, Ἀγαθόβουλε, περὶ τῶν ἐν γένει σχέσεων τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης πρὸς τὰ ὑπερφυσικά;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Φρονῶ ὅτι, ὅσα ἐκτείνονται αἱ γνώσεις ἡμῶν εἰς τὰ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, τόσα πρέπει νὰ νοήσωμεν καὶ νὰ ὁμολογήσωμεν

τὴν ἄγνοιαν καὶ τὴν ἀνικηνότητα ἡμῶν εἰς τὰ ὑπερφυσικά καὶ τὰ θεῖα.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ἀλλὰ ποῦ πρέπει νὰ θέσωμεν τὰ ὅρια τῆς ἐπιστήμης;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Μακράν, πολὺ μακράν, Στέφανε· ὅσο μακράν εἶναι τὰ ὅρια τοῦ πεπερασμένου κόσμου. Τὰ ὅρια ταῦτα ἐκτείνονται ἀκχεταπύστως διὰ νέων πάντοτε γνώσεων καὶ ἀνικαλύψεων· ἀλλὰ ποτὲ τὸ σημεῖον ὅπερ ἔθηκεν ὁ Θεὸς δὲν θὰ ὑπερπηδῇ· διότι εἰς τὴν ἐπιστήμην εἶπεν ὁ Θεὸς καθὼς εἰς τὸν Ὀκεανόν· «Ἔως ἐκεῖ ὑπαγε καὶ μὴ περαιτέρω». Αὐτὸ τοῦτο σημαίνει καὶ ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως. Τὸ ὑπερφυσικὸν δὲν ἀνήκει εἰς τὸ Κράτος τῆς ἐπιστήμης.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ὅφείλει λοιπὸν νὰ ὁμολογήσῃ κατὰ τοῦτο ἡ ἐπιστήμη τὴν ἀδυναμίαν της;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἄν σωφρονῇ· καὶ τότε ἡ τῆς ἀδυναμίας ταύτης ὁμολογία θὰ ᾔησι ἀπόδειξις τῆς δυνάμεως αὐτῆς ἐν τῷ φυσικῷ αὐτῆς σταδίῳ.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἀλλ' ὅταν ἡ ὁδὸς τῆς ἐπιστήμης ἀποκλείεσται εἰς τὸ ὑπερφυσικόν, ποῖα ὁδὸς μένει εἰς τὴν ψυχὴν ἵνα προσπελάσῃ εἰς αὐτὸ, ἐκτὸς τῆς ὁδοῦ τῆς πίστεως;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Μάλιστα, μένει ἡ πίστις· ἀλλ' ἡ ψυχὴ εἶναι προητομασμένη εἰς τοῦτο. Τὰ ὅρια τῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι καὶ ὅρια τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. «Ἡ ψυχὴ, λέγει ὁ Γυζώ, φέρει ἐν ἑαυτῇ γνώσεις καὶ ἀξιώσεις, πολὺ ἀνωτέρας τοῦ πεπερασμένου τούτου κόσμου· τὰς τοῦ ἀπείρου, τοῦ πλήρους, τοῦ ἐντελοῦς, τοῦ ἰδχνικοῦ, τοῦ ἀμεταβλήτου, τοῦ αἰωνίου. Ἡ δύναμις ὁμῶς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εἶναι ἀσυγκρίτως μικρότερα τῆς φιλοδοξίας του, καὶ δὲν ἐδόθη εἰς αὐτὸν νὰ κατανοήσῃ ἐπιστημονικῶς τὰ τοιαῦτα· ἄλλως ἄρα πρέπει νὰ φωτισθῇ ἐπ' αὐτῶν».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Λοιπὸν ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ ἔχει ὁρμὰς ἀνωτέρας τῶν ἀντιληπτικῶν αὐτῆς δυνάμεων;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀναντιρρήτως· καὶ διὰ τοῦτο βλέπομεν ἐν αὐτῇ ἔμφυτον τινὰ ῥαπὴν πρὸς τὸ ὑπερφυσικόν. Ὁρέγεται ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ νὰ ὑπερπηδῇ τὰ ὅρια τοῦ πεπερασμένου κόσμου, ὅστις δὲν ἀρκεῖ εἰς τὰς ὁρμὰς αὐτῆς. Ἐπειδὴ δὲ τὰ ὅρια τοῦ πεπερασμένου κόσμου ταυτίζονται μετὰ τῶν ὁρίων τῆς ἐπιστήμης, τὸ ὑπερφυσικὸν δὲν εἶναι θήρευμα αὐτῆς, ἀλλὰ τῆς πίστεως. Καθὼς λοιπὸν δὲν ὑπάρχει θρησκεία ἄνευ πίστεως, οὕτω δὲν ὑπάρχει καὶ θρησκεία ἄνευ ὑπερφυσικοῦ.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Πολεμεῖ τὸ ὑπερφυσικὸν ἡ ἀνθρωπίνη ἐπιστήμη;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἡ ὑπερφίαλος ἐπιστήμη· ὅχι βέβαια ἡ σωφρονουσα ἐπιστήμη. Ποῖος ἀνθρώπος ἐν τῷ κόσμῳ ἠδύνατο νὰ λαλήσῃ ἐξ ὀνόματος τῆς ἐπιστήμης μετ' ἐπληρέμενης κεφαλῆς ὡς ὁ μέγας, ὁ μέγιστος ἀληθὺς Νεύτων, τὸν ὅποιον δικαίως ὠνομάσαμεν πρὸ ὀλίγου ἡγεμόνα τῶν ἐπιστημόνων, καὶ μόλαταῦτα εἶδαμεν μετὰ πόσης ταπεινοφροσύνης ἐφέρετο πρὸς τὰ θεῖα! Ναί, φίλοι μου· διότι ὁ Νεύτων ἦτον ἀληθὺς σοφός, καὶ ὁ ἀληθὺς σοφὸς γνωρί-

ζει και οτι δεν γνωρίζει, οἶδεν οτι οὐκ οἶδε, καθὼς ἔλεγεν ὁ Σωκράτης.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τώρα βλέπω οτι εἶχε δίκαιον και ὁ ἄγγλος δραματουργός Σακσπῆρος να λέγη οτι τὰ πράγματα συμβαίνουν ἐν τῷ οὐρανῷ πολὺ διαφόρως παρὸτι οἱ σχολαστικοὶ τῆς γῆς ὑποθέτουν.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Πολὺ καλὰ ἀρχίζω να ἐννοῶ, Ἀγαθόβουλε. Νομίζω μάλιστα οτι δεν προσκρούω εἰς τὴν μετριοφροσύνην, ἂν κατηγορήσω ἐπὶ ἡμιμαθείᾳ τοὺς ἀλαζόνες αὐτοὺς ἐπιστήμονας, οἵτινες πᾶν ὅ,τι δεν ἐννοοῦν τὸ ἀπορρίπτουν ἀγερῶχος. Ὑπομονή, ἂν περισκυκλοῦντο ὑπὸ πραγμάτων ὅλων κατνοητῶν, και ἂν ἠδύναντο να ἐξηγήσωσι τὰ πάντα, ἔστω και κατὰ τὸ ἴδιον αὐτῶν σύστημα. Ἀλλὰ να βλέπωσιν ἐνώπιον αὐτῶν ἀχλὺν, ὁμίχλην, σκότος· ν' ἀναγκάζωνται ἐν παντὶ βήματι να παρδέχωνται και να ὁμολογῶσι τὸ ἄγνωστον και τὸ ἀνεξήγητον· ἀντὶ μᾶς νέας ἐπιστημονικῆς κατακτήσεως, ν' ἀνοίγωνται δέκα ἀχανῆ πεδία ἀγνοίας, θίνες ἀνύδροι και πηλὸς αἰδότης, και ἐν τούτοις να ἐπιμένωσι θέλοντες ὅλα να τὰ ἐξηγήσῃ ἡ ἐπιστήμη, αὐτὸ ποσῶς δεν τὸ ἐννοῶ. Νομίζουν λοιπὸν τὴν ἐπιστήμην ἀπεριόριστον, ἐνῷ δυστυχῶς εἶναι τόσον ὁμολογουμένως κατὰ τὸ μέρος τοῦτο περιορισμένη;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Δεν πιστεύω οτι τοῦτο νομίζουν, Εὐσέβιε. Παρὰδέχονται τὸν περιορισμὸν τῆς ἐπιστήμης, και ἀναγνωρίζουν τὴν ἀγνοίαν αὐτῶν ἐπὶ πολλῶν ζητημάτων· ἀλλὰ προτιμοῦν να μένωσι ταῦτα ἀνεξήγητα, παρὰ να ἐξηγῶνται κατ' ἄλλον τρόπον και δι' ἄλλων μέσων, ἀφοῦ ἡ ἐπιστήμη ἀδυνατεῖ να τὰ ἐξηγήσῃ.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ πῶς, ἐπὶ πραγμάτων τῶν ὁποίων αὐτοὶ δεν γνωρίζουν τὴν ἐξήγησιν, γνωρίζουν οτι ἡ ἐξήγησις αὐτὴ δεν δύναται να γείνη κατ' ἄλλον τρόπον και δι' ἄλλων μέσων; Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου δεν προχωρῶ, διότι αὐτὸ θὰ ἦναι τὸ ἐξαγόμενον ὁλοκλήρου τῆς ἡμετέρας σήμερον ὁμιλίας. Θὰ εἰπῶ μάλιστα και ἐγὼ, καθὼς εἶπε πρὸ ὀλίγου ὁ Εὐσέβιος, οτι νομίζω πῶς δεν προσκρούω εἰς τὴν μετριοφροσύνην, ἂν προσθέσω οτι οἱ κύριοι ἐπιστήμονες δεν ἔχουν παρὰ ν' ἀκολουθήσωσι τὴν πορείαν τοῦ ἡμετέρου Διαλόγου.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Σε γνωρίζομεν μετριόφρονε, Ἀγαθόβουλε. Ὅθεν μᾶς ἐκπλήττει ἡ αἰφνιδία ἀξιώσις σου τοῦ να διδάξῃς διὰ τοῦ Διαλόγου σου τοὺς ἐπιστήμονας.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Δεν ἐνόησε, Στέφανε, ὁ Ἀγαθόβουλος οτι θὰ διδάξῃ τοὺς ἐπιστήμονας διὰ νέων ἀρχῶν και ἀνακαλύψεων. Ἐνόησε μόνον να συστήσῃ και εἰς αὐτοὺς τὴν πορείαν τὴν ὁποίαν διδάσκει εἰς πάντα ἄνθρωπον ὁ ὕγιης και σωφρονῶν λόγος.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τὸ ἡπείκασα, Εὐσέβιε· μόνον ἠθέλησα ν' ἀστεϊσθῶ. Ἐν τούτοις, ἠξέσθης τί ἐνθυμήθην ὅτε ὠνόμασες πρὸ ὀλίγου ἀλαζόνες τοὺς ἀπίστους αὐτοὺς ἐπιστήμονας;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Τί;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ὅ,τι ἔγραψεν ἄλλοτα ὁ Ἀγαθόβουλος περὶ ἀλαζονείας. Ἡ ἀλαζονεία, ἔλεγεν, εἶναι ἐλάττωμα τῶν μικρῶν καὶ περιορισμένων πνευμάτων. Ὁ ἔχων ἀνεπτυγμένους τὰς φρένας, ὁ θησαυρίσας ἀληθεῖς γνώσεις, ὁ μεγαλοφυής, ὁ σοφός, ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ ὁποῦ ὑπάρχει μεγαλοπρέπεια, κατὰ τὴν ὑψηλὴν ῥῆσιν τοῦ Ηλιάτωνος, δὲν τυφοῦται ὑπὸ τῆς οἰήσεως, διότι, γνωρίζων ὅτι πολλὰ κέκτηται, γνωρίζει συγχρόνως ὅτι καὶ παμπόλλων στερεῖται. Ἐπειδὴ δὲ τὰ πρῶτα εἶναι πολλοστημόριον τῶν δευτέρων, καὶ ἐπειδὴ ὅσοι πλείους ἀποκτᾷ γνώσεις, τόσῳ ἐκτείνεται ὁ νοῦς αὐτοῦ εἰς ἐκτίμησιν τῆς πληθύος τῶν ἀγνώστων, ἔπαυται ἀναγκασίως ἐτι, ὅσοι προβαίνει εἰς τὴν ὁδὸν τῆς τελειότητος, τόσῳ κατὰ τὴν σχετικὴν ἀτέλειαν αὐτοῦ, καὶ ἐπομένως τόσῳ ἀπομακρύνεται τῆς ἀλαζονείας καὶ τῆς οἰήσεως. Ὁ Σωκράτης, εἰπὼν ὅτι οἶδεν ὅτι οὐκ οἶδεν, ἐξέφρασεν ὅτι τελειότατον δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐκφράσῃ περὶ τῶν ἰδίων του γνώσεων.»

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Τὸ παρακάτω, Στέφανε, τὸ παρακάτω!

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τί παρακάτω; δὲν ἐνθυμοῦμαι.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐγὼ τὸ ἐνθυμοῦμαι, διότι ἐνθυμοῦμαι συγχρόνως καὶ πόσον τοῦτο ἐπείραξε τότε τὴν νεανικὴν μου ὑψηλοφροσύνην. «Τὴν νόσον, προσθέτει, τῆς ἀλαζονείας νοσοῦσιν ἰδίως οἱ νέοι, διότι παρ' αὐτοῖς ἡ μικρότης τῶν γνώσεων, θεωρητικῶς ἀποκτωμένων, συνδυάζεται καὶ μετὰ τῆς πρακτικῆς ἀπειρίας τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων. «Ἀναγνωρίζω, φίλτατέ μου νέε», ἔλεγέ ποτε γέρων καὶ πολυμαθὲς καθηγητὴς πρὸς νεανίαν ἐπαιρόμενον ἐπὶ ταῖς γνώσεσιν αὐτοῦ, «ἀναγνωρίζω ὅτι ἔμαθες πολλὰ, ἴσως δὲ καὶ ὑπέρτερα τῆς ἡλικίας σου. Νάθε ὅμως καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ βιβλίον τῶν γνώσεων εἶναι βιβλίον μέγα καὶ πολύφυλλον, τὸ ὁποῖον κάνεις ὁλόκληρον δὲν ἀνέγνωσε· σοῦ δὲ, φίλε μου, αἱ γνώσεις ὅλα περιέχονται ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ βιβλίου τούτου σελίδι.»

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ἀξιόλογα! ἀξιόλογα! καὶ ἄς ἡμεῖς καὶ νέοι.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀς ἐπανεέλθωμεν εἰς τὸ προκείμενον.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τὸ προκείμενον ἦτον περὶ τοῦ ὑπερφυσικοῦ, καὶ περὶ τῶν ἀποκρουόντων αὐτὸ ἐξ ὀνόματος τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης. Αὐτοὶ δὲν εἶναι τὰ λεγόμενα ἰσχυρὰ πνεύματα;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ναι, καὶ εἶδαμεν ποῖα εἶναι ἡ ἰσχύς αὐτῶν. Πολλάκις ὅμως προέρχεται ἡ ἀπιστία καὶ ἐκ μιμνήσεως. Τοὺς τοιοῦτους τοῦ κακοῦ παραδείγματος ἀπίστους συνείθιζεν εὐφυῆς τις ἄνθρωπος νὰ τοὺς ὀνομάζῃ ἀπίστους τοῦ συρμοῦ. Ἐγὼ ὅμως ἠξέουρετε πῶς θὰ τοὺς ὀνομάζῃ, ἀκολουθῶν τὰς ἰδέας ἐνὸς τῶν σοφῶν τῶν ἡμετέρων χρόνων;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Πῶς;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Πιστεύοντας ἐκυτοὺς ἀπίστους.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Διὰ τί;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Διότι ἡ ἀπιστία των δὲν διακρίνεται, εἰμὴ ἐξ ὅσων εὐρί-

σκονταί μακρὰν τῶν δοκιμασιῶν καὶ τῶν θλίψεων τοῦ βίου. Ὅταν ὁμῶς ᾔηται γονεῖς καὶ ἔχωσιν ἀσθενοῦντα τέκνα—ὅταν ἔχωσιν ὑποστυκτικά, καὶ ἡ ἐσοδία κινδυνεύῃ—ὅταν ἀρμενίζωσι καὶ ἀρχίζῃ ἡ τρικυρία—λησιμονοῦν τότε καὶ ἀσέβειαν καὶ ἀπιστίαν, καὶ παρακαλοῦν, καὶ προσεύχονται, καὶ κλαίουσιν. Παραδέχονται λοιπὸν τότε τὸ ὑπερφυσικόν, διότι ἄνευ τοῦ ὑπερφυσικοῦ ἡ προσευχὴ οὐδένα ἔχει λόγον.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ σὺ, Ἀγαθόβουλε, πῶς θεωρεῖς τὴν προσευχὴν καὶ τὴν δύνάμιν της;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ σὺ, Εὐσέβιε, πῶς θεωρεῖς τὰς σχέσεις τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀφοῦ παρεδέχθης ἤδη τὴν θείαν Πρόνοιαν;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Τὰς θεωρῶ ὡς σχέσεις πατρὸς πρὸς τέκνα.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Τί σ' ἐμποδίζει λοιπὸν τότε νὰ παραδεχθῇς τὸν μὲν ἄνθρωπον αἰτοῦντα, παρακαλοῦντα, προσευχόμενον, πιστεύοντα· τὸν δὲ Θεὸν ἐπακούοντα ἢ ἀρνούμενον, κατὰ τὴν ἐκ τῶν θείων αὐτοῦ Βουλῶν κρίσιν;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἀλλ' ἡ γινόμενη ἐνστασις εἶναι ἂν θέλῃ καὶ ἂν ἀποφασίζῃ ὁ Θεὸς νὰ μεταβάλῃ τοὺς ἀπαξ καὶ γενικῶς παρ' αὐτοῦ τεθέντας νόμους τῆς φύσεως, καὶ νὰ μετατοπίσῃ τὰ ὅρια αὐτῶν, χάριν τῆς προσευχῆς καὶ τῆς αἰτήσεως σήμερον τοῦ ἑνὸς καὶ αὔριον τοῦ ἄλλου.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Οἱ νόμοι, φίλοι μου, τῆς φύσεως εἶναι, καθὼς εἶπαμεν, ἡ ὑπερτάτη μαρτυρία τῆς ὑπάρξεως τοῦ νομοθέτου Δημιουργοῦ, καὶ ἀναγνωρίζω ὅτι ἡ αὐτὴ σοφία, ἡ παραγαγοῦσα τὸ πρῶτον τοὺς νόμους τούτους, ἐπιτηρεῖ διηγεκῶς καὶ τὴν τακτικὴν αὐτῶν πορείαν. Ὅταν ὁμῶς ἀναλογισθῶ ὅτι ἐν τῇ συνειδήσει μου παραδέχομαι τὴν θείαν Πρόνοιαν κηδομένην τῶν ἀνθρωπίνων καὶ κοινῶς καὶ κατ' ἰδίαν,—ὅτι ἐν τῇ αὐτῇ συνειδήσει μου ὁμολογῶ τὰς ὑπαρχούσας ἐνδομύχους τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἄνθρωπον σχέσεις,—ὅτι ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μόνον δημιουργὸς καὶ ρυθμιστὴς τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ τῆς φυσικῆς τάξεως, ἀλλὰ καὶ κόσμου ἠθικοῦ καὶ τάξεως ἠθικῆς,—τότε, κλίνων ἐν πάσῃ ταπεινώσει τὸν αὐχένα, ἐκφωνῶ· «Τίς δύναται νὰ κατανοήσῃ τὰ μυστήρια καὶ νὰ ἐξιχνιάσῃ τὰς ὁδοὺς τοῦ Κυρίου; Τίς ὁ τολμῶν ν' ἀποφανθῇ ὅτι ὁ Θεὸς ἀρνεῖται νὰ τροπολογήσῃ καὶ δὲν τροπολογεῖ, κατὰ τὰς ἐν τῇ ἠθικῇ τάξει Βουλὰς αὐτοῦ, τὰ ὅρια τῆς φυσικῆς τάξεως»;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Αὐτὴ λοιπὸν εἶναι ἡ γνώμη σου καὶ περὶ τῶν θαυμάτων;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ναί· πλὴν διακρίνω τὸ ζήτημα τοῦ δυνατοῦ ἢ τοῦ ἀδυνάτου τοῦ θαύματος, ἐκ τοῦ ζητήματος ἂν ἀληθῶς συνέβῃ τὸ δεῖναι ἢ τὸ δεῖνα θαῦμα. Ἡ δὲ διάκρισις αὕτη εἶναι σπουδαία, διότι ἄλλως θὰ ᾔμεθα ἐντὸς τοῦ διλήμματος, ἢ ν' ἀρνηθῶμεν τὰ θαύματα τοῦ Εὐαγγελίου, παραδείγματας χάριν, ἢ νὰ παραδεχθῶμεν ὅσα ἡ εὐπιστία τοῦ πρώτου δεισιδαίμονος, ἢ ἡ ἰδιοτέλεια τοῦ πρώτου ἀγύρτου, θὰ μᾶς ἐδίδαν νὰ πιστεύσωμεν ὡς θαύματα. Ἐπειτα, φίλοι μου, μήπως διηγεκῶς δὲν περικυκλούμεθα ὑπὸ θαυμάτων; Πρῶτον θαῦμα εἶναι ὁ Θεός, ὅστις εἶναι φῶς ἐνταύτῳ καὶ μυστήριον.

"Αλλο θαῦμα εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ὃν θνητὸν καὶ αὐτεξούσιον συγχρόνως. Θαῦμα εἶναι ἡ δημιουργία. Θαῦμα ἡ ἐνώσις τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, τοῦ ὕλης καὶ τοῦ αὐλοῦ. Θαῦμα ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς. . . .

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Πόσον ὥραϊα ἀποδεικνύει ὁ Πλάτων ἐν τῷ Φαίδωνι τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς!

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἐγὼ ὁμῶς ἀπῆντησα εἰς ἕνα τῶν δυτικῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, τὸν ἄγιον Αὐγουστίνον, ἐπιχείρημα λαμπρὸν ὑπὲρ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τὸ ὅποτον εὕρισκω ἁνώτερον καὶ πειστικώτερον τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Πλάτωνος. Ο εἰρημένος ἱερός πατήρ παρατηρεῖ ὅτι ὑπάρχουν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τρεῖς σφοδραὶ ἐπιθυμίαι ἀρνητικαί, τὰς ὁποίας ὀνομάζει λατινιστὶ non falli, non pati, non mori — μὴ ἀπατάσθαι, μὴ πάσχειν, μὴ θνήσκειν. Αἱ ἐπιθυμίαι αὗται εἶναι τόσον γενικαί, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος ὅστις δὲν τὰς ἔχει· εἶναι δὲ καὶ εἰς πάντα ἄνθρωπον ἀνέφικτοι. Τοιαύτη ἀνακολουθία, προσεπιφέρει ὁ σοφὸς ἱεράρχης, οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ ἀπαντᾷ ἐν τε τῷ φυσικῷ καὶ τῷ ἠθικῷ κόσμῳ. Πανταχοῦ τὰ αἴτια ἀκολουθοῦνται ὑπὸ τῶν αἰτιατῶν, πανταχοῦ οἱ σκοποὶ ἀκολουθοῦν τὰ μέσα. Διαψεύδει λοιπὸν ἑαυτὴν ἐνταῦθα ἡ φύσις; Ἡθέλησε ὃ ἀπατήσῃ ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ τὸ εὐγενέστατον αὐτῆς πλάσμα ἡ θεία Πρόνοια; Οὐδαμῶς. Ἄρα ὁ κόσμος οὗτος δὲν εἶναι ἡ μόνη τοῦ ἀνθρώπου κατοικία. Ἄρα ὑπάρχει ἐν τῷ μέλλοντι κόσμῳ ἄλλος καὶ βίος ἄλλος, ὅπου αἱ τρεῖς ἐπιθυμίαι ἐκπληροῦνται, ὅπου ὁ ἄνθρωπος οὔτε ἀπατάται, οὔτε πάσχει, οὔτε ἀποθνήσκει. Οὕτω καὶ μόνον εἶναι συνεπὴς πρὸς ἑαυτὴν ἡ φύσις· οὕτω καὶ μόνον δικαιούται ἡ θεία Πρόνοια.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Τί ὥραϊον καὶ φωτεινὸν ἐπιχείρημα, καὶ πόσον ὥχρ᾽ εἶναι ἀπέναντι αὐτοῦ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Φαίδωνος!

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Εἶναι κακὸς πλεόν, νομίζω, Ἀγαθόβουλε, νὰ λαλήσωμεν περὶ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας καὶ περὶ τῶν Ἱερῶν Γραφῶν.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Αὐτοῦ μᾶς φέρει, Στέφανε, ἡ σειρά τοῦ λόγου. Τὴν μέχρι τοῦδε ὁδὸν δὲν πιστεύω ὅτι διετρέξαμεν ἐπὶ ραταίῳ, συμβαδίσαντες μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Τὴν πορείαν αὐτὴν συμβουλεύει καὶ ὁ ἀληθὺς μεγαλοφυὴς συγγραφεὺς, τὸν ὅποτον πρὸ ὀλίγου ἀνεφέραμεν, ὁ Πασχάλλ.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τί λέγει ὁ Πασχάλλ; διότι, ἐκ τῶν ὅσα μᾶς εἶπες περὶ αὐτοῦ, ἐσχημάτισα τὴν λαμπροτάτην ιδέαν περὶ αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀπόδειξε, λέγει, πρῶτον ὅτι ἡ θρησκεία δὲν εἶναι ἐναντία εἰς τὸν ὀρθὸν λόγον· ἔπειτα ὅτι εἶναι ἀξιοσέβαστος, ἵνα γείνη σεβαστή· ἔπειτα ὅτι εἶναι ἀξιαγάπητος, ἵνα ἐπιθυμηθῇ νὰ ᾖ αἱ ἀληθείαι· ἔπειτα ὅτι εἶναι ἀληθής.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ὡραία μέθοδος!

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ εὐκολυνομένη ὑπὸ τῆς ἀληθείας. Ἡ ἰδρυσις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι, καὶ ἀνθρωπίνως ἀκόμη ἐξετάζομενον, τὸ μέγα

στον συμβάν της ιστορίας του κόσμου. Κατήργησε τὴν δουλείαν, ἀνύψωσε τὴν ἠθικὴν, συνέσφιγξε τοὺς κοινωνικοὺς δεσμοὺς διὰ τῆς ἐντολῆς τῆς ἀγάπης, καὶ ἐκήρυξεν ὡς δόγμα τὴν ἠθικὴν ἰσότητά, τὴν μόνην ἰσότητά, λέγει τις τῶν εἰρημένων συγγραφέων, ἥτις δύναται νὰ κηρυχθῇ χωρὶς ν' ἀνατραπῇ ὁ κόσμος. Ἡμέρωσε τὰ ἥθη τῶν ἀνθρώπων, ἐπαγίωσε τὴν νόμιμον ἐξουσίαν, κατέστησε σπανιωτέρας τὰς ἐπικρασιάσεις καὶ τὰς ἐμφυλίους σφαγὰς, ἐβεβλήτωσε καὶ ἀνέδειξεν ἡπιωτέρας τὰς κυβερνήσεις. Ποία σύγκρισις μεταξὺ τῶν χριστιανικῶν ἀρετῶν καὶ τῶν τοῦ παλαιοῦ βίου! Πόσα καθιδρύματα ἐλέους καὶ ἀγαθοουργίας δὲν ὀφείλονται εἰς τὸ Εὐαγγέλιον! Πόσα παραδείγματα μετανοίας καὶ ἐπανορθώσεως δὲν εἶναι ἀποτελέσματα τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἐξομολογήσεως! «Ὅ,τι ἔμπορεῖ νὰ πράξῃ ἡ φιλοσοφία, λέγει ὁ Ρουσσώ, τὸ πράττει καλῆτερά ἢ θρησκεία· ἡ θρησκεία ὅμως πράττει πολλὰ, ἅπερ ἡ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ πράξῃ».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ὁ Ρουσσώ, καθὼς ἐνθουσιάζει, εἶπε πολλὰ καὶ κατὰ τῶν ἀθρήσκων.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἄ! ναὶ, καὶ σφοδρὰ καὶ ὠραῖα· ἐκ τοῦ στόματος δὲ αὐτοῦ ἐξερχόμενα, πολλὴν ἔχουν τὴν ἀξίαν. «Οἱ ἀθρήσκοι, λέγει, ἀφαιροῦν ἀπὸ μὲν τῶν τεθλιμμένων τὴν τελευταίαν παρηγορίαν, ἀπὸ δὲ τῶν ἰσχυρῶν καὶ τῶν πλουσίων τὸν μόνον εἰς τὰ πάθη αὐτῶν χαλινόν. Ἀποσποῦν ἐν τῷ βῆθει τῶν καρδιῶν ἀπὸ μὲν τοῦ ἐγκλήματος τὴν τύψιν τοῦ συνειδότος, ἀπὸ δὲ τῆς ἀρετῆς τὴν ἐλπίδα· καὶ κυχῶνται ἐκόμῃ ὅτι εἶναι εὐεργέται τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ποτὲ, λέγουν, ἡ ἀλήθεια δὲν βλάπτει τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ πιστεύω ὡς αὐτοί, προσθέτει εὐφρῶς, καὶ τοῦτο εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην μου, μεγάλη ἀπόδειξις ὅτι ὅσα διδάσκουν δὲν εἶναι ἀληθῆ».

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Εἶπες πρό ὀλίγου, Ἀγαθόβουλε, ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία κατέστησε σπανιωτέρας τὰς ἐμφυλίους σφαγὰς· πῶς λοιπὸν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὰς ἐπὶ λόγῳ αἱρέσεων γενομένας κατὰ καιροῦς αἱματοχυσίας, τὰς φρικώδεις ἐκτελέσεις τῶν ἱεροδικαστηρίων, καὶ ἐν γένει τὰς ἐπ' ὀνόματι τῆς θρησκείας πρεσβευθείσας ἀρχὰς τῆς ἀπηνόου μισαλλοδοξίας;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ὅτι μετὰ τὸν χριστιανισμόν εἶναι ἐν γένει ὀλιγώτεραι αἱ ἐμφύλιοι καὶ ἄλλαι σφαγαὶ μένει πάντοτε ἱστορικῶς βέβαιον, καὶ μεθ' ὅλας τὰς φρίκην ἀληθῶς προξενούσας περιγραφὰς τῶν ἀπανθρώπων καὶ στυγερῶν τῆς μισαλλοδοξίας ἔργων. Ἀρκεῖ νὰ μελετήσῃ τις καλῶς τοὺς παλαιούς ἱστορικοὺς, καὶ δὲν θ' ἀργήσῃ νὰ πεισθῇ περὶ τῆς ἀναλογίας. Ἐν τούτοις, εὐχαριστῶ πολὺ, Στέφανε, ὅτι μοὶ παρέχεις ἀφορμὴν νὰ κατενεχθῶ μεθ' ὅλης τῆς ἰσχύος τῶν πεποιθήσεών μου κατὰ τοῦ μισαροῦ πνεύματος τῆς μισαλλοδοξίας, τοῦ ἐκ διχμέτρου ἐναντίου εἰς τὸ ἀληθὲς πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Κηρύττεσαι λοιπὸν ἀπολύτως κατὰ τῆς μισαλλοδοξίας;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀπολύτως καὶ ἀνεκδοιάστως. Ἀλλὰ πρὸς τί ἡ ἐρώτησίς σου, Στέφανε;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Διότι καὶ μὲν, ἐννοῶ ὅτι ἡ πρακτικὴ μισαλλοδοξία εἶναι ἀξία καταδίκης, ἀλλ' ὑποθέτω ὅτι δόσεις τις θεωρητικῆς μισαλλοδοξίας θὰ ὑπάρχῃ πάντοτε ἐν τῷ πνεύματι πάσης θρησκείας.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ὑποθέτεις; Καὶ διατί ὑποθέτεις;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Διότι νομίζω ὅτι ὅσον ἀγαπᾷ τις τὴν θρησκείαν του, τόσον ἀποστρέφεται τὰς ἄλλας.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ διατί νὰ τὰς ἀποστραφῇ, ἀφοῦ ἡ θρησκεία του αὐτὴ τὸν διδάσκει ν' ἀγαπᾷ ἀδιακρίτως ὅλους τοὺς ἀνθρώπους; Ἐπειτα, ὁ Θεὸς ἀνέχεται τὴν ποικιλίαν τῶν θρησκειῶν, καθὼς ἀνέχεται καὶ τόσα ἄλλα πράγματα ἐν τῷ κόσμῳ. Καὶ τίς εἶναι τόσον ματαιόφρων καὶ μωρὸς, ὥστε νὰ θέλῃ νὰ ἐπανορθώσῃ αὐτὸς τοῦ Θεοῦ τὸ ἔργον;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Μεγάλως μ' εὐχαριστεῖ, Ἀγαθόβουλε, ἡ περὶ τούτου ὀριστικὴ καὶ ἀνενδοίκστος γνώμη σου· διότι τοῦ θέματος αὐτοῦ τῆς μισαλλοδοξίας ἐπιλαμβάνονται συνήθως οἱ ἐχθρικοὶ πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν φρονοῦντες, ἵνα κηρυχθῶσι κατ' αὐτῆς.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Συμφωνῶ πληρέστατα μετὰ τοῦ Εὐσεβίου. Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ἀνακρίνω, Ἀγαθόβουλε, τὴν ὁμολογίαν σου καὶ ἐπὶ τίνος ἄλλου ζητήματος.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Τίνος ζητήματος καὶ ποίαν ὁμολογίαν;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τί φρονεῖς περὶ τῆς θεοπνευστίας τῆς Ἀγίας Γραφῆς; διότι καὶ ἐνταῦθα εὐρίσκουν ἀφορμὴν οἱ ἐναντίοι, καὶ πολεμοῦν τὰς βάσεις αὐτὰς τῆς θρησκείας.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Θεόπνευστος εἶναι ἡ Ἀγία Γραφή εἰς ὅλα ὅσα μᾶς ἀποκαλύπτει καὶ μᾶς διδάσκει περὶ Θεοῦ, περὶ θρησκείας, καὶ περὶ τῶν ἠθικῶν ἀρετῶν, τῶν παραγγελλομένων ὡς ἀναγκαίων εἰς τε τὴν σωτηρίαν καὶ τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἀλλὰ τότε πῶς ἐξηγεῖς τὸν λόγον τοῦ ἀποστόλου Παύλου· «Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος»;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Δὲν πιστεύω ὅτι καὶ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, τοῦτο λέγων, ἐνόει ἄλλο τι, εἰμὴ ὅ,τι εἶπα πρὸ ὀλίγου. Ἀπόδειξις εἶναι ὅτι, ἀμέσως μετὰ τὸ· «Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος», προσεπιφέρει· «Καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ». Αὐτὰ δὲν εἶναι σύμφωνα, κατὰ σαφῆ καὶ ἀκριβῆ ἐννοιαν, πρὸς τὰ ρηθέντα πρὸ ἑμοῦ;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐχεις δίκαιον.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἐπειτα, φίλοι μου, τὸ πρᾶγμα εἶναι λογικὸν καὶ αὐταπόδεικτον. Ὁ Θεὸς διὰ τῆς Ἀγίας Γραφῆς, ἠθέλησε νὰ διδάξῃ τοὺς ἀνθρώπους τί πρέπει νὰ φρονῶσι περὶ αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν θείων αὐτοῦ νόμων· δὲν ἠθέλησε νὰ τοὺς διδάξῃ οὔτε τὴν γραμματικὴν, οὔτε τὴν ἀστρονομίαν, οὔτε τὴν γεωλογίαν, οὔτε τὴν γεωγραφίαν, οὔτε τὴν ἱστορίαν. Περὶ τούτου μοι

ἔρχεται κατὰ νοῦν καὶ ἀστεϊόν τι λογοπαίγνιον, τὸ ὁποῖον εἶπεν εἰς τῶν θεολογικῶν ὁπιδῶν τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὁ περιώνυμος συγγραφεὺς τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Χρονικῶν καρδινάλιος Βαζώνιος.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τί εἶπεν;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. «Σκοπὸς, εἶπε, τῆς Ἀγίας Γραφῆς εἶναι νὰ μᾶς διδάξῃ πῶς πορεύεται ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ὅχι πῶς πορεύεται αὐτὸς ὁ οὐρανός».

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ἀστεϊὸν τφόντι ἀστεϊὸν καὶ ἀληθές συγχρόνως.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἀλλὰ πῶς θὰ γείνη ἡ διάκρισις;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Τὰ ὅρια τοῦ πεπερασμένου κόσμου ἔχουν ἐντεῦθεν μὲν τὴν θεοπνευστίαν, ἐκεῖθεν δὲ τὴν ἐπιστήμην. Ὁ Θεὸς ἕκαστόν χύνει τὸ θεῖον αὐτοῦ φῶς, ὅπου δὲν φθάνουν ὁ ὀφθαλμὸς καὶ ἡ ἀντίληψις τοῦ ἀνθρώπου. Περὶ τῶν λοιπῶν αἱ Ἱεραὶ Γραφαὶ λαλοῦν καθὼς ἀντιλαμβάνονται, καὶ καθὼς δύνανται ν' ἀντιληφθῶσιν, αἱ γενεαὶ πρὸς αὐτὰς ἀπευθύνονται.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ ὑπάρχει προφανὲς ἱστορικὸν παράδειγμα περὶ τοῦ πόσον εἶναι ἐπικίνδυνον νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν θεοπνευστίαν καὶ εἰς τὰ πράγματα τοῦ παρόντος κόσμου. Ἡ δίκη καὶ ἡ καταδίκη τοῦ Γαλιλαίου.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Βεβαίως. Διὰ τὴν καταδικάσθη ὁ Γαλιλαῖος, διότι παρεδέχετο τὴν κίνησιν τῆς γῆς, ἐνῇ ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ δὲν εἶπε· Στήτω ἡ γῆ, καὶ εἶπε· Στήτω ὁ ἥλιος. Ἀλλὰ τί ἐπίστευε τότε ὁ κόσμος, καὶ τί ἐπίστευσεν ἀκόμη μέχρι τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Κοπερνίκου; Ὅτι ὁ ἥλιος κινεῖται περὶ τὴν γῆν, καὶ ὅχι ἡ γῆ περὶ τὸν ἥλιον. Πῶς ἄλλως λοιπὸν ἔπρεπε νὰ λαλήσῃ ὁ Ἰησοῦς τοῦ Ναυῆ, εἰμὴ καθὼς ἐλάλησεν;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐμβαινόντες, Ἀγαθόβουλε, εἰς τὴν θείαν Ἀποκάλυψιν, εὐρίσκομεν ἐν μὲν τῇ Παλαιᾷ Γραφῇ τὴν προπατορικὴν ἀμαρτίαν καὶ τὴν ἐνεκα αὐτῆς καταδίκην, ἐν δὲ τῇ Εὐαγγελίῳ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δι' αὐτῆς ἀπολύτρωσιν τοῦ ἀνθρώπου. Τί ἔχεις κατὰ πρῶτον νὰ μᾶς εἰπῇς περὶ τῶν δογμάτων τούτων.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Οὐδὲν ἄλλο, Εὐσέβιε, εἰμὴ ὅτι καλῶς τὰ ὀνόμασες δόγματα, καὶ ὡς τοιαῦτα, καὶ διότι ἀνάγονται εἰς τὸ θεῖον καὶ τὸ ἐπέκεινα τῶν ὁρίων τοῦ πεπερασμένου κόσμου μέρος τῶν Ἀγίων Γραφῶν, ὀφείλομεν νὰ τὰ παραδεχθῶμεν ὡς θεοπνευστά.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ἐνθυμοῦμαι δμως, Ἀγαθόβουλε, ὅτι ἀνέγνωσα ἐπὶ τῶν δογμάτων τούτων διαφόρους ἐξηγήσεις πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι πλησιάζει κάπως καὶ ὁ ἀνθρώπινος λόγος πρὸς αὐτά. Ἡ προπατορικὴ ἀμαρτία, παραδείγματος χάριν, θεωρεῖται ὡς οὕτω αὐτὴ ἡ ὑπερφίαλος εἰησις τοῦ ἀνθρώπου, ζητοῦντος νὰ ἐξηγήσῃ τὰ πάντα διὰ τῶν πεπερασμένων αὐτοῦ γνώσεων. Ὅθεν καὶ τὸ δένδρον τοῦ ὁποῖου τὸν καρπὸν ἔφαγαν οἱ προπάτορες ὠνομάσθη ξύλον τῆς γνώσεως.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Τὴν δὲ τάσιν ταύτην τῆς Θεότητος εἰς τὸ καταδικάζειν τὴν

ὑψηλοφροσύνην τοῦ ἀνθρώπου εἶχαν ἐκ παραδόσεως καὶ ἄλλα ἔθνη ἐκτὸς τῶν Ἑβραίων· ὅθεν καὶ λέγει ὁ Ἡρόδοτος· «Φιλέει ὁ Θεὸς τὰ ὑπερέχοντα πάντα κολούειν» καὶ· «Οὐκ ἔφ' φρονέειν μέγα ὁ Θεὸς ἄλλον ἢ ἑαυτὸν».

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἡξεύρετε ὁμῶς ὅτι ἐν γένει τὸ ἱστόρημα τῆς προπαι-
δικῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἐκ ταύτης χειροτερεύσεως τῆς θέσεως τοῦ ἀνθρώπου
σώζεται ἐν ἀρχαίαις παραδόσεσι τῶν διαφόρων ἐθνῶν, ὡς μία παγκόσμιος τῆς
ἀνθρωπότητος ὁμολογία πρὸς ἐπικύρωσιν τῆς θείας Ἀποκαλύψεως;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ἀληθινά; Καὶ κατὰ ποῖον τρόπον;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἰδοὺ, κατὰ τὰς γενομένας ὑπὸ πολλῶν παρατηρήσεις
ποία πρῶτον εἶναι ἡ ἀρχικὴ γνώμη περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κακοῦ;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ὑπῆρξαν οἱ προσωποποιήσαντες, ἢ μᾶλλον θεοποιήσαντες,
τὴν ἀρχὴν τοῦ κακοῦ, ἄλλου μὲν ὀνομάσαντες αὐτὴν *Αριμάν*, ἄλλου δὲ *Σι-
βά*, ἄλλου *Τιτάνας*, καὶ ἄλλου ἄλλα.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Δὲν ὑπῆρξαν δὲ καὶ οἱ παραδεχθέντες τὴν ἀρχὴν ταύ-
την χωρὶς τῆς εἰρημένης προσωποποιήσεως;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Βέβαια· καὶ μάλιστα τὸ ἡθικὸν κακὸν ἐθεωρήθη ὡς προελ-
θὸν ἐκ τῆς κατὰχρήσεως τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Πῶς τοῦτο; ἐνθυμεῖσαι;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ὁ ἀνθρώπος ἐπλάσθη αὐτεξούσιος. Εἶχε λοιπὸν τὴν χρῆσιν
καὶ τὴν κατὰχρησιν τῆς αὐτεξουσιότητος ταύτης. Εὗρίσκετο οὕτως ἀπέναντι
τῆς δυνάδος ἐκείνης τῶν ἀρχῶν ἢ τῶν δυνάμεων, περὶ ἧς ἔλαβες ἀφορμὴν
νὰ μὲς λαλήσης πολλάκις, τῆς ἐλευθερίας καὶ τοῦ κύρους. Κύρος ὁμῶς καὶ
ἐλευθερία τί ἄλλο ἦσαν ἀπέναντι τοῦ Δημιουργοῦ, εἰμὴ ὑπακοὴ καὶ παρακοή;
Ἰδοὺ λοιπὸν ἡ παρακοὴ μετὰ τοῦ ἡθικοῦ κακοῦ ταυτιζομένη.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Εὖγε, Εὐσέβιε! Ἀλλὰ, παρεκτὸς τούτου, δὲν διετηρήθη
ἄλλο τι ἐν τε τῇ γενικῇ καὶ ἀρχαιοτάτῃ παραδόσει, καὶ προσέτι ἐν ἡμῶν
αὐτοῖς, ἐμφαίνον τὴν ιδέαν τῆς πρώτης ἁμαρτίας καὶ τῆς τιμωρίας αὐτῆς;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ναί· ἐν ἡμῶν μὲν αὐτοῖς ἡ ἀγάπη τῆς ἀθωότητος, ἐν δὲ τῇ
γενικῇ καὶ ἀρχαιοτάτῃ παραδόσει τὰ πιστευόμενα περὶ τοῦ Χρυσοῦ Αἰῶνος.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Εὖγε, Στέφανε! Πῶς ἀποδεικνύονται τὰ δύο ταῦτα;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ λεγομένου Χρυσοῦ Αἰῶνος, κατὰ τοὺς
πρώτους τῆς ἀνθρωπότητος χρόνους, συμφωνοῦν ὅλων σχεδὸν τῶν ἐθνῶν αἱ
παραδόσεις. Ποῖος λοιπὸν δὲν βλέπει τὴν ταυτότητα τοῦ εὐδαίμονος τούτου
αἰῶνος μετὰ τῆς ὑπὸ τῆς Παλαιᾶς Γραφῆς ἱστορουμένης εὐδαιμονίας τῶν
προπατόρων ἡμῶν πρὸ τῆς παρακοῆς; Ποίαν ἔπειτα ἐπιρροὴν δὲν ἐξασκεῖ εἰς
τὰ ἡμέτερα αἰσθήματα ἡ τῆς ἀθωότητος ιδέα; Πῶς συγκινοῦμεθα ὁσάκις εὐ-
ρισκόμεθα ἐνώπιον αὐτῆς! Ποσάκις δὲν ἐκφωνοῦμεν πλήρεις θαυμασμοῦ καὶ
ἀγάπης· Εὐτυχὴς ἀθωότης! Βλέπομεν τὴν ἀθωότητα ἐμφανιζομένην ἐν τῇ
ἀρχῇ τοῦ κόσμου, καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἡμετέρας ζωῆς. Ἐκ τούτου ἡ ἀγάπη
ἡμῶν πρὸς τὰ παιδιά, τῆς ὁποίας δὲν εἶναι ἀμέτοχοι καὶ αὐτοὶ οἱ κακοῦργοι.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Πολὺ καλὰ. Καὶ ἅπαντες ἔχομεν ἔμφυτόν τινα ἰδέαν τοιούτου μυστηριώδους ἡμῶν παρελθόντος. Ἄπαντες ἀορίστως πῶς αἰσθάνομεθα ὅτι εἴμεθα τέκνα ὄντος ἄλλοτε εὐδαίμονος, καὶ μετὰ ταῦτα ἀμαρτήσαντος καὶ τιμωρηθέντος. Πρὸς ταῦτα πάντα λοιπὸν συμφωνεῖ καὶ ἀνταποκρίνεται τὸ δόγμα τῆς προπατορικῆς ἀμαρτίας.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Περὶ δὲ τῆς ἐνανθρωπήσεως τῆς Θεότητος, καὶ τῆς διὰ τοῦ μέσου τούτου ἀπολυτρώσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἔχομεν ἐπίσης γ' ἀναφέρωμεν ἐξωτερικὰς ἀρχαίας παραδόσεις;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἐνανθρωπήσεις ἀναφέρονται πολλάκι ἐκ μέρους πολλῶν ψευδοθρησκειῶν.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Περίεργον πρᾶγμα! Διὰ ψευδῶν θρησκειῶν ἀποδεικνύεται ἡ φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου πίστις πρὸς τὸν Θεόν, καὶ διὰ ψευδῶν ἐνανθρωπήσεων μαρτυρεῖται ἡ ἐνέργεια τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους!

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. «Εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀσθενείας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος», λέγει λαλῶν περὶ τούτου ὁ Γυζῶ, «ὅτι ἀλήθεια καὶ ψεῦδος, πρᾶγμα καὶ χίμαιρα, συνάπτονται ἐγγύτατα πρὸς ἀλλήλα, ὑποστηρίζονται ἀμοιβαίως καὶ συμμιγνύονται ἀδιαλείπτως».

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ἠξεύρεις, Ἀγαθόβουλε, πῶς ἐξηγῶ τὴν συνάφειαν ταύτην τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους; Θεωρῶ τὸν ἀνθρώπον τῶν ψευδῶν θρησκευμάτων ὡς τὸν τυφλὸν ἐκεῖνον, ὅστις ἐκ τῆς ἀπωλείας τοῦ φωτός του ἐφύλαξε μόνον τὴν δύναμιν τοῦ νὰ διακρίνῃ τὰς σκιὰς τῶν πραγμάτων. Ὅ,τι βλέπει δὲν εἶναι εἰμὴ σκιά, ἀλλ' ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῆς σκιᾶς ἀποδεικνύεται ἡ ὑπαρξις τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν σκιάν πρᾶγματος.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Δὲν εἶναι ἄστοχος ἡ παρεμοίωσίς σου.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ πῶς ἡ ἀπολύτρωσις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξαγομένη ἐκ τῶν κοινῶν παραδόσεων;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Εἶπαμεν ὅτι ἡ γενικὴ παράδοσις παραδέχεται τὴν προχθεῖσαν ἀμαρτίαν. Πᾶσα ἀμαρτία ἐπιφέρει τύψιν συνειδήσεως, καὶ ἐπομένως μετάνοιαν. Ἀλλ' ἀρκεῖ μόνη ἡ μετάνοια;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ὁχι, νομίζω. Ἀπαιτεῖται καὶ ἐξιλέωσις, καὶ ἐπομένως τιμωρία.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ὅλα ταῦτα δὲν σὰς φαίνονται λογικῶς ἀλληλένδετα, καὶ ποριζόμενα διὰ τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Βέβαια.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ὁ ἀνθρώπος λοιπὸν, ὁ ἀμαρτήσας ἀνθρώπος, ἔπρεπε νὰ ἐξαγνισθῇ, καὶ, ἵνα ἐξαγνισθῇ, ἔπρεπε νὰ πάθῃ.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἡ λογικὴ εἶναι προφανής.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ τὴν λογικὴν ταύτην ἠκολούθησεν ἡ ἀρχαία παράδοσις τῶν ἀνθρώπων. Ἐπράξε δὲ καὶ κατὰ περισσότερον.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τί περισσότερον;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Παρεδέχθη ὅτι ἡ ἐξιλέωσις ἠδύνατο νὰ γείνη καὶ διὰ προσώπου τρίτου, αἰθέρου μὲν αὐτοῦ καὶ ἀνωτέρου, προστρεφόμενου δὲ ἐξ ἀφοσιώσεως ἵνα πύθῃ ἀντὶ τοῦ ἀμικρτήσαντος. Ὅθεν καὶ πολλὰ τοιχῦτα παραδείγματα περιέχει ἡ ἀρχαία ἱστορία· παραδείγματα πολλάκις βάρβαρα, θυσιᾶς ἀτόπους καὶ σκληρὰς, ἀλλὰ καὶ ἀφοσίωσιν πολλάκις ἡρώϊκην, προκαλοῦσαν τὴν συγκρίνησιν καὶ τὸν θαυμασμόν τοῦ κόσμου. Ἱστορεῖται ὁ Κόδρος, ὁρμῶν εἰς τὸ μέσον τοῦ ἐχθρικοῦ στρατοῦ, καὶ περὰ διδόμενος εἰς ἐκούσιον θάνατον ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν Ἀθηναίων. Ὁ Κούρτιος, κηρυγιζόμενος εἰς τὸ βάρβαρον, ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῶν Ῥωμαίων. Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀγαμέμνονος, θυσιάζομένη ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων ὅλων, κατὰ τὸν ἀπόπλουσιν αὐτῶν εἰς τὴν κατὰ τῆς Τρωάδος ἐκστρατείαν. Ἡ θυγάτηρ τοῦ Ἀριστοδήμου, προσφερομένη ὡς ὀλοκαύτωμα ὑπὲρ τῶν Μεσσηνίων, ἐν μέσῳ τῶν πολέμων αὐτῶν κατὰ τῶν Σπαρτιατῶν. Καὶ τόσα ἄλλα εὐγενῆ ἀφοσιώσεως θύματα, τὰ ὅποια παραλείπω. Ἀλλ' ἀρχετὰ πλέον εἶπαμεν περὶ σκιῶν, κατὰ τὴν πρὸ ὀλίγου εὐστοχον, Στέφανε, παρομοίωσίν σου. Καὶρός ἐστίναι πλέον νὰ κλίνωμεν τὸν αὐχέναν ἐνώπιον τοῦ Ὑψίστου, καὶ νὰ προσεγγίσωμεν εἰς τὰ μυστήρια τῆς πίστεως. Ἐνταῦθα ἐγκεῖται τὸ ὑπέρτατον τοῦ χριστιανισμοῦ δόγμα. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἔγεινεν ἄνθρωπος ἵνα γείνη θῦμα, καὶ ἔγεινε θῦμα ἵνα γείνη σωτὴρ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ μὴ παραδεχόμενος τὸ γεγονός τοῦτο, ὁ ἀρνούμενος τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀρνεῖται τὴν βάσιν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἣτις, λέγει ὁ Γυζώ, «δὲν θὰ ᾔτον ὅ,τι εἶναι, οὔτε θὰ ἔπραττεν ὅ,τι ἔπραξεν, εἰάν δὲν εἶχε τὴν μὲν θείαν ἐνανθρώπησιν ὡς ἀρχὴν, τὸν δὲ Ἰησοῦν Χριστόν, Θεὸν καὶ ἄνθρωπον ἐν ταύτῃ ὄντα, ὡς ἀρχηγόν». Ὅ,τι μένει τώρα, φίλοι μου, νὰ πράξω εἶναι νὰ λάβω ἐκ τῶν Εὐαγγελίων τὴν γλυκεῖαν καὶ μεγαλοπρεπῆ εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ, ἐξετάζων αὐτὴν εὐλαβῶς, νὰ σὰς δώσω ἀφορμὴν νὰ σκεφθῆτε μετ' ἐμοῦ ἂν πρέπη νὰ θεωρήσωμεν αὐτὸν ὡς τὸν τελειότατον τῶν ἀνθρώπων, ἢ νὰ πιστεύσωμεν αὐτόν, καθὼς ἐπίστευσεν αὐτὸς ἑαυτόν, καὶ καθὼς ἐπίστευσαν αὐτόν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ, μετὰ τοὺς μαθητάς αὐτοῦ, τοσαῦτα πλήθη ἀνθρώπων, ἐπὶ δεκαεννέα ὅλους μέχρι σήμερον αἰῶνας, υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Θεόν. Ἡ πίστις εἰς τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ συνεπιφέρει καὶ τὴν πίστιν εἰς τὰ μυστήρια τῆς θρησκείας, τῆς ὁποίας αὐτὸς ἐγένετο ὁ θεμελιωτὴς καὶ ἱεροφάντης.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Εἶπες πρὸ ὀλίγου, Ἀγαθόβουλε, ἢ μάλλον ἡνίχθης, ὅτι τινὲς ἀρνοῦνται μὲν τὴν θεότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, θεωροῦν δὲ αὐτόν ὡς τὸν τελειότατον καὶ τὸν ἐξοχώτατον τῶν ἀνθρώπων. Θέλησε ν' ἀναφέρῃς αὐτούς, ἢ τινὰς ἐξ αὐτῶν.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Θέλω ν' ἀναφέρω δύο ἐξ αὐτῶν, ἐξ ὧν εἷς εἶναι ὁ ἐλβετὸς φιλόσοφος Γουσσώ, ἀποβιάσας πρὸ μιᾶς ἀκριβῶς κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἑκατονηταετηρίδος, καὶ ἕτερος ὁ εἰς τὴν ἡμετέραν γενεάν ἀνήκων γάλλος Ρενάν,

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τί λέγει λοιπόν πρῶτα ὁ Ῥουσσώ;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. «Ποῖος ἄνθρωπος, λέγει, ποῖος σοφός, ἐνεργεῖ, πάσχει καὶ ἀποθνήσκει ὡς ὁ Ἰησοῦς Χριστός; Πρέπει νὰ ᾔνοι τις ἢ προκατειλημμένος, ἢ κακῆς πίστεως ἄνθρωπος, ἵνα τολμήσῃ νὰ συγκρίνῃ τὸν υἱὸν τοῦ Σωφρονίσκου πρὸς τὸν υἱὸν τῆς Μαρίας. Ὅποια ἀπόστασις μεταξὺ τῶν δύο! Καί, παρὰβάλλων διάφορα μέρη τοῦ βίου καὶ τῆς τελευτῆς ἀμφοτέρων· «Ναί, ἐκφωνεῖ, ἂν ὁ βίος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτους ᾔνοι βίος καὶ θάνατος σοφοῦ, ὁ βίος καὶ ὁ θάνατος τοῦ Ἰησοῦ εἶναι βίος καὶ θάνατος Θεοῦ!»

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ὁμολογεῖ λοιπόν ὁ Ῥουσσώ τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Οὕτω φαίνεται· ἀλλ' ἐκ τοῦ συνόλου τῶν γραφέντων ὑπ' αὐτοῦ προκύπτει τὸ ἐναντίον, καὶ ὅτι ἡ ἐκφρασις αὕτη εἶναι ὡς ἐνδείξις τῆς παρ' αὐτοῦ ὁμολογουμένης μεγάλῃς ὑπεροχῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ Σωκράτους.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ὁ δὲ Ρενάν τί λέγει;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Λέγει ὅτι ἡ αὐψίστη συνείδησις τοῦ Θεοῦ, ἡ ὑπάρξασα ἐν τῇ ἀνθρωπότητι, εἶναι ἡ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. «Λόγοι ἀπαράμιλλοι», λέγει ἀλλαχόθι λαλῶν περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, αἱ λόγοι ἄξιοι υἱοῦ τοῦ Θεοῦ! Εἰς Θεὸς μόνος δύναται νὰ λαλήσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον!» Ἐπὶ δὲ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκφωνεῖ· «Ἐπληρώθη τὸ ἔργον σου· ἡ θεότης σου ἐθεμελιώθη. . . . Ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν ὁ κόσμος θὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ σοῦ. . . . Δὲν ἤμπορεῖ ν' ἀποσπασθῇ τὸ ὄνομά σου ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου, χωρὶς οὗτος ν' ἀντραπῇ ἐκ θεμελίων. Μεταξὺ σοῦ καὶ τοῦ Θεοῦ διάκρισις δὲν θὰ γίνεταί πλέον! . . .» Καὶ πάλιν· «Ὁ Ἰησοῦς δὲν ὑπερτερεῖται. . . . Οἱ αἰῶνες ὅλοι θ' ἀνακηρύξωσιν ὅτι, μεταξὺ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων, οὐδεὶς ἐγεννήθη ἀνώτερός τοῦ Ἰησοῦ».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἀλλ' οἱ ἀρνούμενοι μὲν τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ, θαυμάζοντες δὲ καὶ ἐκθειάζοντες τὸν βίον, τὰ ἔργα καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ, δὲν ἐννοοῦν εἰς ποίαν ἀντίφασιν περιπίπτουν; διότι αὐτὸς ὁ Χριστὸς ἀνεγνώρισεν ἑαυτὸν ὡς υἱὸν Θεοῦ.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Βέβαια· καὶ ὅλος ὁ ἐπὶ τῆς γῆς βίος αὐτοῦ ἦτον ἡ πρακτικὴ κύρωσις τῆς ἀναγνωρίσεως ταύτης. Ἠπατήθη λοιπόν, ἢ ἠθέλησε ν' ἀπατήσῃ; Φαντασιοκόπος ἦτον, ἢ ἀγύρτης; Εἰς τὸ δίλημμα τοῦτο περιπίπτουν οἱ τοιοῦτοι θαυμασταὶ καὶ ἐκθειασταὶ αὐτοῦ, αἵτινες, καθὼς λέγει ὁ Γυζώ, «ἀκολουθοῦν νὰ θεωρῶσιν αὐτὸν τέλειον, θεοπρεπῆ, ἀπαράμιλλητον, ὡς τὸν μέγιστον νοῦν καὶ τὴν μεγίστην καρδίαν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ὡς τὸν τύπον τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἠθικῆς καλλονῆς, ὡς τὸν ὑπέρτατον καὶ νόμιμον ἀρχηγὸν τῆς ἀνθρωπότητος».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐξέτασε τώρα τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν νομοθεσίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ συγχρόνως τὸν χαρακτῆρα αὐτοῦ.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Πολλοὶ ἐφάνησαν κατὰ καιροὺς ἐν τῷ κόσμῳ νομοθέ-

καὶ καὶ ἀναμορφωταί· ἀλλὰ ποία διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Ἰησοῦ! ποία ἄμετρος ἀπόστασις! Ποῖος Κομφύκιος, ποῖος Βούδδας, ποῖος Ζωοράστρης, ποῖος Μίνως, ποῖος Λυκούργος, ποῖος Νουμᾶς, ποῖος Πυθαγόρας, καίτοι διὰ θέτοντες μέσῃ ἀσυγκρίτως μεγαλήτερά τῶν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, δύνανται νὰ παραβληθῶσι πρὸς αὐτόν, εἴτε κατὰ τὴν τελειότητα εἴτε κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἔργων; Ἦλθαν καὶ παρῆλθαν οἱ νομοθέται ἐκεῖνοι, καὶ, ἂν πρὸς καιρὸν ἐφάνη τις ἀπόπειρα ἀναμορφώσεως, οὐδεμίᾳ ὁμῶς ἐπῆλθε κοινωνικὴ ἀναγέννησις διαρκὴς καὶ σταθερὰ, καὶ τὴν σήμερον μόλις διατηρεῖ ἡ ἱστορία τὰ ὀνόματά καὶ τὰ νομοθετήματα αὐτῶν. Ἀπέναντι τούτων ὅλων τί ἔπραξεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός; Ἐκ τῶν κόλπων μικροῦ καὶ ἀγνώστου λαοῦ, ἀναφαίνεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς μικρὸς καὶ ἄγνωστος. Οἷονδ' ἥποτε μέσον ἀνθρώπινον ἐπιτυχίας, ἐξ ἐκείνων τῶν ὁποίων ἔχουν ἀνάγκη οἱ ἐπιχειροῦντες μεγάλας ἐν τῷ κόσμῳ μεταβολάς, οὔτε ἔχει οὔτε ζητεῖ. Καὶ ἐν τούτοις ἐπιχειρεῖ ἔργον, ὅποῖον οὐδεὶς ἄλλος ἐν τῷ κόσμῳ, πρὶ αὐτοῦ ἢ μετ' αὐτόν, ἐπεχείρησεν, ἢ καὶ συνέλαβεν ἐν τῇ ἰδίᾳ φαντασίᾳ. Μεταβάλλει ὁλόκληρον τὴν κοινωνικὴν καὶ ἠθικὴν κατάστασιν τοῦ παντός. «Ἐλευθερόνει», κατὰ τὰς ὥραίας λέξεις τοῦ Γουζώ, «ἐλευθερόνει καὶ ρυθμίζει συγχρόνως τὴν τύχην τῶν ἀνθρώπων· ζωογονεῖ καὶ εἰρηναιοποιεῖ αὐτούς· συμβιβάζει καὶ συναρμολογεῖ τὸν θεῖον νόμον καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐλευθερίαν. Κατὰ τοῦ μαστιζόντος τὴν ἀνθρωπότητα κακοῦ ἐπιφέρει τελεσφόρον θεραπείαν· δεικνύει εἰς τοὺς ἁμαρτωλοὺς τὰς ὁδοὺς τῆς σωτηρίας, καὶ ἀνοίγει εἰς τοὺς δυστυχεῖς τὰς πύλας τῆς ἐλπίδος. Καὶ διὰ τοῦτο τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ καὶ τὴν πολυθείαν ἐνίκησε, καὶ τὴν Ἑλλάδα κατέκτησε, καὶ τὴν Ῥώμην, καὶ τὴν βάρβαρον Εὐρώπην. Καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ διαρκεῖ πλήρες, ὁλόφωτον, ἀμείωτον, προσκυνητόν· καὶ τοιοῦτο θὰ διαρκέσῃ ἐπὶ χιλιάδας ἐτῶν, λέγει ὁ Ῥενάν· ἡμεῖς δὲ λέγομεν μέχρι τῆς συντελείας τοῦ αἵωνος.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ ποίαν ὁδὸν ἐβάδισεν, ἵνα φέρῃ τὰ μεγάλα ταῦτα καὶ καταπληκτικὰ ἀποτελέσματα;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἐνῶ οἱ λοιποὶ ἀναμορφωταὶ ἐζήτησαν νὰ κολακεύσωσι τὴν φιλαυτίαν ἢ τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων πρὸς οὓς ἀπηυθύνοντο, ὁ Ἰησοῦς Χριστός, καὶ τοὶ μέγαλην καὶ ἔχων καὶ ἐκφράζων ἀγάπην πρὸς τοὺς μαθητάς αὐτοῦ, μεταδίδει τὰς ἐντολάς του διὰ γλώσσης αὐστηρᾶς καὶ σχεδὸν ἐπιτιμητικῆς. Ἦν ἀληθῶς διδάσκων ὡς ἐξουσίαν ἔχων. Οὐδεμίᾳ θωπευτικῆς φράσεως γίνεται χρῆσις ἐν τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ· οὐδεμίᾳ ἀπευθύνεται ἢ προκκλητεῖται φιλαρέσκεια.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τὴν αὐτὴν αὐστηρότητα μετεχειρίσθη λαλῶν καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς αὐτοῦ;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ὅχι· ὅλον τὸ ἐναντίον μάλιστα. Ἀπὸ Θεοῦ ἐκδικήσεων, ὁποῖος φαίνεται ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, τὸν ἐφανερώσεν ἐν τῇ Νέᾳ ὡς Θεὸν ἐλέους. Διὰ ποίων ἀπλῶν καὶ μεγαλοπρεπῶν λόγων ἐκφράζει τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους! Καὶ πῶς εὕρισκε πάντοτε ἀφορμὴν νὰ ὑψώσῃ

τὴν δύναμιν τῆς μετανοίας! «Κύριε», εἶπαν ὁ Πέτρος, «ποσάκις ἁμαρτήσῃς εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; Ἔως ἐπτάκις; Οὐ λέγω σοι ἔως ἐπτάκις, εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ἀλλ' ἔως ἐξδουνηκοντάκις ἐπτὰ».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ ἡ περικοπὴ τοῦ ἀσώτου Υἱοῦ! Καὶ ἡ πλήρης μεγαλοπρεπείας καὶ ἡπιότητος ἐκείνη εἰκὼν τοῦ ὑψίστου Θεοῦ, καταβαίνοντος ἀπὸ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ, καὶ τρέχοντος καὶ ἐπιπίπτοντος ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ ἁμαρτωλοῦ υἱοῦ, καὶ καταφιλοῦντος αὐτόν! Καὶ ταῦτα, διότι εἶπε μόνον ὁ ἁμαρτωλός· Ἥμαρτον, πάτερ!

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Τί λέγεις, Εὐσέβιε, διότι εἶπε; Καὶ πρὶν ἀκόμῃ εἰπῇ τό· Ἥμαρτον, κατεφίλησεν αὐτόν. Ὡστε μόνος ὁ ἀγαθὸς σκοπὸς ἤρκεσε νὰ συγκινήσῃ τὸν οὐράνιον Πατέρα! Καλῶς ἀνέγνωσα κάπου ὅτι τότε μόνον κατανοοῦμεν τὴν θεϊκὴν εὐσπλαγχνίαν, ὅταν σκεφθῶμεν πόσαι θυσίαι καὶ πόσαι ἐκδικήσεις ἀπαιτοῦνται ἵνα συγχωρήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἐνῶ, ἵνα συγχωρήσῃ ὁ Θεός, εἶναι ἀρκετὸν ἐν μόνον δάκρυ!

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἄ! ναι! Δὲν ἐνθυμοῦμαι ὅτι ἀνέγνωσα τίποτε ὠρσιότερον καὶ συγκινητικώτερον τῆς θεϊκῆς αὐτῆς περικοπῆς. Καὶ πάντοτε, ὅσάκις τὴν ἀναγνώσω, οἱ ὀφθαλμοί μου ἀνὰβλύζουσιν θερμὰ δάκρυα.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Καὶ τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον, καὶ ἡ χάριν αὐτοῦ ἐγκατέλειψις τῶν ἐνενήκοντα ἐννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ! Καὶ τό· «Συγχώρητέ μοι ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός!» Καὶ τό· «Χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐνενήκοντα ἐννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρεῖαν ἔχουσι μετανοίας!»

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Τοιοῦτος ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, κατὰ τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Ἀλλ' ἐπὶ τῆς μεγάλῃς ταύτης βλάβης τῆς θεϊκῆς ἀγάπης ἐθεμελίωσε τὴν οὐρανίαν, τὴν γλυκυτάτην, τὴν ἀμίμητον αὐτοῦ ἐντολὴν τῆς ἀγάπης τῶν ἀνθρώπων πρὸς ἀλλήλους. Ἐνταῦθα πλέον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ Χριστοῦ ἀνεγείρεται ἐπὶ θεμελίων ὅπως νέων. Πᾶσα τετρυμμένη ὁδὸς ἐγκαταλείπεται. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει τὸ καινὸν καὶ πρωτοδίδεκτον τῆς ἐκυτοῦ νομοθεσίας. «Ἐντολὴν καινὴν, λέγει, δίδωμι ὑμῖν ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους. Ἐν τούτῳ γινώσκονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις». Ποσάκις δὲν ἐπαναλαμβάνεται ἡ αὕτη ἐντολή! Καὶ ὅχι μόνον ἐπαναλαμβάνεται, ἀλλὰ καὶ ἐξηγεῖται ὑπὸ τὴν μάλλον ἀπόλυτον καὶ περιεκτικὴν αὐτῆς μορφήν. Οὐδεὶς περιορισμός, οὐδεμία ἐπιφύλαξις. Ἀγάπη πρὸς πάντας, καὶ φίλους καὶ ἐχθρούς. «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς· ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. Ἐὰν γὰρ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι; Καὶ ἐὰν ἀσπύσῃσθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν πραιεῖτε;

οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν». Ἡ ἀγάπη λοιπὸν καὶ ὡς ἐντολὴ θρησκευτικὴ, ἡ ἀγάπη καὶ ὡς βάσις τῆς χριστιανικῆς νομοθεσίας, κατέχει τὴν πρώτην καὶ ἔξοχον θέσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐκτὸς τῆς θεσπεσίας ταύτης βάσεως, ποῖα ἄλλα μέρη τῆς νομοθεσίας τοῦ Χριστοῦ νομίζεις καλὸν νὰ παρατηρήσωμεν;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἡ νομοθεσία τοῦ Χριστοῦ εἰσῆγαγε τὴν ἠθικὴν ἰσότητά ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἣτις ἦτον ἄγνωστος ἐν τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν δεσποτικωτάτων μέχρι τῶν φιλελευθερωτάτων κυβερνήσεων. Κατήργησε τὴν δουλείαν καὶ τὴν ἐκ τῆς δουλείας διαφορὰν· «οὐκ ἔστι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος». Κατήργησε τὴν διαφορὰν ἔθνους ἀπὸ ἔθνους, καὶ λαοῦ ἀπὸ λαοῦ· «οὐκ ἔστι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλληνας». Ἀνύψωσε τὴν γυναικά ἐς τὴν περιωπὴν τοῦ ἀνδρός· «οὐκ ἔστι ἄρσεν καὶ θῆλυ».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Μὲ συγχωρεῖς ἐνταῦθα, Ἀγαθόβουλε, νὰ προσθέσω ὅτι τὸ γυναικεῖον φύλον ὀφείλει πολλὰ εἰς τὸν χριστιανισμόν. Ὁ Χριστὸς ἔδειξε πρὸς αὐτὸ ἰδιαιτέραν συμπάθειαν, ὡς καὶ πρὸς ὅλα τὰ εἶδη τῶν ἀδικουμένων. Ὁθεν καὶ ὁ ἐνθουσιασμός τῶν γυναικῶν ὑπὲρ τῆς νέας διδασκαλίας ἦτον πάντοτε μέγας. Γυναῖκες ἠκολούθουν τὸν θεῖον διδάσκαλον εἰς τὰς συχνὰς αὐτοῦ ὁδοιπορίας, γυναῖκες παρευρέθησαν εἰς τὴν σταύρωσιν καὶ τὸν ἐνταφιασμόν αὐτοῦ, καὶ γυναῖκες πρῶται ἠτύχησαν νὰ μάθωσι τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ, καὶ νὰ μεταδώσωσι τὸ χαρμόσυνον μῆνυμα εἰς τοὺς Ἀποστόλους.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀλλὴν μεγάλην μεταβολὴν ἐπήνεγκεν ὁ Χριστὸς εἰς τὰς σχέσεις τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους, τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Πολιτείας, διὰ τῆς θαυμασίας αὐτοῦ ἐντολῆς· «Ἀπόδοτε τὰ τοῦ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ». Ὁποῖος νεωτερισμὸς καὶ ὑποία πρόοδος! Πρὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ δὲν ἐγένετο διάκρισις μετὰ τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ βίου. Ὑπῆρχε σύγχυσις μετὰ τοῦ αὐτῶν, καὶ ἐπασχεν ἡ ἐλευθερία ἀμφοτέρων. Ἡ θρησκεία ἐχρησίμευσεν εἰς τὴν Πολιτείαν ὡς μέσον, καὶ ἡ Πολιτεία εἰς τὴν θρησκείαν ὡς σκοπός. Κατὰ τὴν νέαν νομοθεσίαν, ἡ Πολιτεία δὲν δύναται νὰ ἐπεμβάλῃ εἰς τὰ πνευματικὰ, οὔτε ἡ θρησκεία ν' ἀφαιρῇ τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τῆς ὀφειλομένης ὑποταγῆς εἰς τοὺς νόμους τῆς Πολιτείας· «Οἱ λόγοι οὗτοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ», λέγει ὁ Ρενάν, «ἐθεμελίωσαν τὸν χωρισμὸν τοῦ πνευματικοῦ ἀπὸ τοῦ κοσμικοῦ, καὶ ἔθηκαν τὰς βάσεις τῆς ἀληθοῦς φιλελευθερίας καὶ τοῦ ἀληθοῦς πολιτισμοῦ».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἐχαρακτηρίσθη ὡς θρησκεία τῶν δυστυχῶν καὶ τῶν πασχόντων;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Βεβαίως. Δὲν εἶπεν ὁ Ἰησοῦς Χριστός; «Δεῦτε πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ γὰρ ἀναπαύσω ὑμᾶς».

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Τοῦτο πρέπει νὰ τὸ ἐξετάσωμεν ὑπὸ εὐρυτέραν τινα ἔννοιαν, καὶ νὰ ἐξαγάγωμεν συμπεράσματα σπουδαιότερα.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ποῖα συμπεράσματα;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ὅστις ἐπιμελῶς παρατηρήσῃ τὸν κοινωνικὸν βίον τῆς ἀνθρωπότητος θὰ ἰδῇ ὅτι πολλὰ ὀλίγοι εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ· τούτῳ οἱ δυνάμενοι νὰ ὀνομασθῶσιν εὐτυχεῖς, ἐνῶ οἱ ἀσυγκρίτως πολλοὶ εἶναι οἱ, ἐνεκὰ φυσικῶν ἢ ἠθικῶν αἰτιῶν, πάσχοντες καὶ δυστυχοῦντες. Πολλοὶ οἱ πτωχοί, ὀλίγοι οἱ πλούσιοι. Πολλοὶ οἱ ἀδύνατοι, ὀλίγοι οἱ δυνατοί. Πολλοὶ οἱ ἀμαρτωλοί, ὀλίγοι οἱ δίκαιοι. Ἀπατεινόμενος λοιπὸν ὁ Χριστὸς πρὸς τοὺς πολλοὺς τούτους, ὅχι μόνον ἔπραττεν ἔργον ὑψηλῆς φιλανθρωπίας, ὡς βοηθῶν καὶ παρηγορῶν τοὺς χρεῖαν ἔχοντας βοηθείας καὶ παρηγορίας, ἀλλὰ καὶ ἔργον ὑπερτάτης δικαιοσύνης καὶ φρονήσεως, ὡς ἐνεργῶν ὑπὲρ τῆς μεγίστης πλειονοψηφίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Ἐκ τούτου ἡ μεγάλη δημοτικότης τοῦ νέου θρησκευματος. Ἐκ τούτου ὁ ἐνθουσιασμός ὑπὲρ ὅλων τῶν μέσων ὅσα ἔθετεν εἰς ἐνέργειαν ἡ πίστις, ὡς καὶ ὑπὲρ αὐτῶν τῶν θλίψεων. «Καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν», ἔλεγεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, «εἰδότες ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἡ δὲ ἐλπίς οὐ καταισχύνει».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Φρονοῦν μερικοὶ ὅτι καὶ αἱ κατὰ τῆς ἀλαζονείας ἐντολαὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἶναι συμπλήρωμα τῶν ἐντολῶν τῆς ἀγάπης.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Δὲν ἔχουν ἀδικον· διότι πῶς θέλετε ν' ἀγαπήσῃ τοὺς ἄλλους ὁ ἀλαζών, ὁ καταφρονῶν αὐτῶν, ἢ ν' ἀγαπήσωσιν οἱ ἄλλοι τὸν ἀλαζόνα, τὸν αὐτῶν καταφρονούντα; Ὅθεν καὶ διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ Τελώνου καὶ τοῦ Φαρισαίου, καὶ διὰ τῶν φοβερῶν κατὰ τῶν Φαρισαίων σχετικισμῶν, ἐστιγμάτισε τὴν ἀλαζονείαν· καὶ τοὺς πόδας ἐνίψε τῶν Ἀποστόλων, δίδων εἰς αὐτοὺς ὑπόδειγμα ταπεινοφροσύνης καὶ λέγων· «Ὁ μείζων ἐν ὑμῖν γενέσθω ὡς ὁ νεώτερος, καὶ ὁ ἡγούμενος ὡς ὁ διακονῶν».

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Λέγουν ὅτι καὶ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὰ παιδία ἦτον ἐπίσης στιγματισμός πλάγιος κατὰ τῆς ἀλαζονείας.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ὅτι οἱ λόγοι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ· «Ὁς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν»· στιγματίζουσι τὴν ὑπερφίαλον ἀξίωσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ἀνωτέρων τῆς γνώσεως αὐτοῦ περὶ γνῶσιν δὲν ὑπάρχει, νομίζω καὶ ἐγώ, ἀμφιβολία. Μὴ λησμονήσῃς ὅμως, Στέφανε, καὶ ὅσα εἶπαμεν περὶ τῆς φυσικῆς ἀγάπης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ἀθωότητα, τὴν ὁποῖαν εἰς ὑπερτέλειον βαθμὸν ἔπρεπε νὰ αἰσθάνεται ὁ θεᾶνθρωπος Ἰησοῦς, ὁ εἰπὼν περὶ ἑαυτοῦ· «Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ ὅτι πραὸς εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ενθυμήσου, Ἀγαθόβουλε, καὶ τοὺς ὠραίους ἐκεῖνους λόγους, τοὺς κατακρίνοντας τὴν ὑποκρισίαν, καὶ ἀποτελοῦντας ἐρασμιωτέρας τὰς ἐρασιμαίας ἀρετὰς τῆς ἐλεημοσύνης καὶ τῆς προσευχῆς· «Μὴ ποιῆτε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ θεαθῆναι. Σοῦ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνῶτω ἡ ἀριστερὰ σου τί ποιεῖ ἢ δεξιὰ σου. Μὴ προσεύχῃ ὡς περ οἱ ὑποκριταὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γυνίκαις τῶν πλατειῶν».

ἀλλ' ὅταν προσεύχῃ, εἰσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ, κλείσας τὴν θύραν σου, πρόσευξαι τῷ πατρὶ σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου, ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ».

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ ὅταν, διὰ μεγαλοπρεπῶν λόγων, πολερῇ τὴν διδασκαμονίαν καὶ πᾶσαν ἔλογον θρησκευτικὴν πρόληψιν, λέγων πρὸς τὴν Σαμακρείτιδα· «Πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»! Καὶ ὅταν ταυτίζεται μετὰ τῆς ἀληθείας, λέγων ἐνώπιον τοῦ Πιλάτου· «Ὑγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας ἀκούει μου τῆς φωνῆς». Καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς μὲν τὸν πατέρα Θεὸν λέγει· «Ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι»· πρὸς δὲ τοὺς μαθητάς, καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα· «Καὶ γνῶσεσθε τὴν ἀλήθειαν καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς»!

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ ὅταν τὴν πρὸς τοὺς ἄλλους συγκατάβασιν προκαλῇ ἐκ τῆς συναισθήσεως τῆς ἰδίας ἐκάστου ἀτελείας! «Ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν πρῶτος τὸν λίθον βαλέτω». Καί· «Τί βλέπεις τὸ κῆρυξ τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σφὶ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ καταναεῖς»!

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ πόσα ἄλλα διδάγματα πολυειδῶς χρήσιμα εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ βίου περιέχονται ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ! Πρὸς τοὺς περραφερομένους, φέρ' εἰπεῖν, ὑπὸ ἀνυπομόνου μερίμνης ἐν ταῖς τύρβαις τῶν πραγμάτων, πόσον παρήγορον καὶ ἡσυχαστικὸν εἶναι τὸ δίδαγμα· «Ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς!»

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ ἐκεῖνο ὅπερ σὲ ἠκούσαμεν πολλάκις νὰ λέγῃς περὶ τοῦ ἐπιβάλλοντος τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον, καὶ βλέποντος εἰς τὰ ὀπίσω, πόσον συμβουλευτικὸν εἶναι ὑπὲρ τῆς συνετῆς ἐν τῷ βίῳ ἐπιμονῆς καὶ κατὰ τῆς εἰς ὅλα βλαδερᾶς ἀψικορίας!

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Καὶ ὅτι τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, καὶ οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον, πόσα τοῦτο διδάσκει ἐπωφελῇ πρὸς διάκρισιν τῶν διαφόρων βαθμῶν τῆς σπουδαιότητος τῶν πραγμάτων!

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ ὅταν λέγῃ· «Οὔτε ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάροῦ ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ, οὔτε οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς», ὁποῖαν δίδει εὐστοχον καὶ ἐπιτυχῇ ὁδηγίαν εἰς τοὺς ματαιοπονοῦντας ἐν ταῖς ἐπισκευαῖς, ἐνῷ πλήρους κατασκευῆς εἶναι χρεῖα!

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Καὶ ὅταν πάλιν· «Οὐ συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὴν, οὐδ' ἀπὸ τριβόλων σῦκα», πῶς μᾶς νοθετεῖ νὰ ἤμεθα προσεκτικοὶ κατὰ τὰς κρίσεις ἡμῶν περὶ τῶν σχέσεων τῶν αἰτιατῶν καὶ τῶν αἰτίων;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἦξεύετε ὁμῶς, φίλοι μου, ὅτι, ἵνα καταδείξωμεν ὅλας τὰς λακλονὰς τοῦ Εὐαγγελίου, πρέπει νὰ διεξέλθωμεν ὅλον τὸ Εὐαγγέλιον;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Μίαν ἀκόμη παρατήρησιν σὲ παρακχλῶ νὰ ἐπιτρέψῃς· «Ὁ σὺ μιτεῖς, ἑτέρῳ μὴ ποιήσης», ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι σοφοί· τὰ δὲ Εὐαγγέλια

λέγει· «Καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως». Δὲν σοὶ φαίνεται ὅτι ἡ διαφορά εἶναι ὑπὲρ τοῦ Εὐαγγελίου;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Βεβαιότατα· διότι ἡ μὲν ἐντολὴ τῶν σοφῶν διδάσκει ἀποφατικὴν μόνον ἀρετὴν, δηλαδὴ ἀποχρῆν ἀπὸ τῆς ἀδικίας· ἡ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅχι μόνον ἀποφατικὴν, ἀλλὰ καὶ θετικὴν, δηλαδὴ εὐεργεσίαν, βοήθειαν καὶ σύμπραξιν.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Δὲν δύναμαι νὰ σοὶ ἐκφράσω, Ἀγαθόβουλε, πόσον σοὶ εὐγνωμονῶ διὰ τὴν ὁμιλίαν σου. Καὶ χωρὶς νὰ τὸ εἰπῶ, ἐνόησες ἤδη πόσον ἐν τῇ πορείᾳ αὐτῆς μετεβλήθην. Ἔχω ἐνώπιόν μου τὴν γλυκεῖαν αὐτὴν, καθὼς εἶπες, καὶ μεγαλοπρεπῇ εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸν ἀκούω προφέροντα τοὺς θεῖους αὐτοῦ λόγους, καὶ ἐπικυροῦντα αὐτοὺς διὰ πάντων τῶν ἔργων καὶ δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς ἐν τῷ κόσμῳ πορείας. Τὸν ἀκολουθῶ παντοῦ ὅπου διέρχεται εὐεργετῶν, καὶ προαισθάνομαι αὐτὸν μέλλοντα νὰ ἐπισφραγίσῃ τὸν ἀνεπίληπτον αὐτοῦ βίον διὰ τῆς ὑψηλῆς ἐπιφωνήσεως· «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς, οὐ γὰρ οἶδασιν τί ποιοῦσιν». ὦ, εὐχαριστῶ, Ἀγαθόβουλε, ἀπὸ καρδίας εὐχαριστῶ!

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Καὶ ἐγὼ ἐπίσης πόσον εὐχαριστῶ, Ἀγαθόβουλε! Μέχρι τοῦδε ἀνεγίνωσκον τὸ Εὐαγγέλιον ὡς ἀπλοῦν βιβλίον. Τώρα καταλαμβάνω ὁ ἀνόητος ὅτι μοὶ ἔλειπεν ἡ πίστις. Τί κενόν, τί κενόν ἐν τῇ καρδίᾳ ἡ ἔλλειψις τῆς πίστεως! Τώρα συλλογίζομαι ὅτι αἱ τρεῖς ἀρεταί, αἱ φέρουσιν ἀπὸ τούτων αἰώνων τὸ ὄνομα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ πίστις, ἡ ἐλπίς καὶ ἡ ἀγάπη, εἶναι ἀδελφικὴ ἀχώριστοι. Πῶς λοιπὸν, λέγω τώρα, τὰς χωρίζομεν; Δυστυχῆς ὁ ἄνθρωπος ὁ μὴ γνωρίζων τὴν ἀγάπην· δυστυχῆς ὁ μὴ γνωρίζων τὴν ἐλπίδα· διατί καὶ ὁ μὴ γνωρίζων τὴν πίστιν νὰ μὴ ᾔναι δυστυχῆς; ὦ! εἶναι, εἶναι, Ἀγαθόβουλε, τὸ αἰσθάνομαι. Θέλω νὰ πιστεύσω. Καὶ βλέπων πρὸς τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐκφωνῶ καὶ ἐγὼ, μετὰ τοῦ πατρὸς τοῦ ἀσθενούντος παιδὸς, δακρύων· «Πιστεύω, κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀπόστολοι εἶπαν πρὸς τὸν Ἰησοῦν· «Κύριε, πρόσθε ἡμῖν πίστιν».

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἔχετε δίκαιον, φίλοι μου. Ἄνευ πίστεως οὐδεμίαν ὑπάρχει ἀληθῆς ἀρετὴ. Καὶ ἐν αὐτῷ τῷ κόσμῳ, οὐδεμίαν σπουδαίαν ἐπιχείρησιν κατορθοῦται, ἂν ὁ ἐπιχειρῶν αὐτὴν ἀπιστῇ περὶ τῆς κατορθώσεως. Ἄν λοιπὸν τοιαύτη ᾔναι ἡ δύναμις τῆς πίστεως ἐν τοῖς ἐγκοσμίαις, ποία δὲν πρέπει νὰ ᾔναι ἐν τοῖς πνευματικοῖς, ἐν ταῖς σχέσεσιν ἡμῶν πρὸς τὸν Πατέρα; Ἔχομεν ἀνάγκην νὰ πιστεύωμεν ὑπάρχοντα Θεόν, Θεὸν προνοητὴν, Θεὸν παρηγορητὴν, Θεὸν πατέρα. Καὶ ποίαν δύναμιν μᾶς προτείνουν εἰς ἀντικατάστασιν τῆς μεγάλης ταύτης δυνάμεως τῆς πίστεως; Τὴν δύναμιν τῆς ἀπιστίας. Ἀλλ' ἡ ἀπιστία δὲν εἶναι δύναμις· εἶναι ἀρνησις δυνάμεως. Καὶ τί δύναται νὰ βεβαιώσῃ ἡ ἀπιστία; Οὐδὲν, ἢ ἐν καὶ μόνον· ὅτι ὅττι δὲν ἐννοεῖ, ἐκείνη καὶ δὲν ὑπάρχουν. Ἀλλ' ἂς ἐξετάσωμεν ὀλίγον, κύριοι

ἄπιστοι· καὶ τί ἐννοεῖτε; Ἡ ἄγνοια σᾶς περικυκλοῦ πανταχόθεν· πλανᾶσθε ἐν ἀχανεῖ Ὠκεανῷ, κρέμασθε ἐπάνω ἀβύσσου. Δι' ἡμᾶς, τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, ἐπίκειται ἐπὶ τῆς ἀβύσσου. Καὶ δι' ἡμᾶς, λέγετέ τινες ἐξ ὑμῶν· ἀλλὰ, προσθέτετε, χάριν αὐτῆς τῆς μεγάλης δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ἀπιστοῦμεν· διότι, δημιουργὸς ὢν ἀπείρων καὶ ἀπείρως μεγάλων κόσμων, ἀπέ-
ναντι τῶν ὁποίων ὁ ἡμέτερος πλανήτης εἶναι μικρότατον καὶ σχεδὸν ἀφανὲς σφαιρίδιον, ἀδυνατοῦμεν νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἐξελέξατο αὐτὸν ὁ Θεὸς εἰς ἐκ-
πλήρωσιν τῶν ἐν τῇ Ἀποκαλύψει μυστηρίων. Ἀλλὰ ποῖος σᾶς εἶπεν ὅτι εὐ-
ρισκόμεθα ἐν τῇ κατωτάτῃ τῶν ὄντων θέσει; Αὕτῃ ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἀνακα-
λύψασα τὰ ἀπείρως μεγάλῃ, δὲν ἀνεκάλυψε καὶ τὰ ἀπείρως μικρά; Ποῦ δύ-
ναται νὰ σταθῇ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ φύσει, καὶ νὰ μὴ εὐρεθῇ ἐν τῷ μέσῳ δύο
σειρῶν ὄντων, ἀνωτέρω καὶ κατωτέρω αὐτοῦ; Καὶ τίς γνωρίζει τί ἀρέσκει
εἰς τὸν Θεὸν ἀλλαχοῦ νὰ πράξῃ; Καὶ τίς δύναται, λόγῳ τῆς ἀπείρου δυνά-
μεως τοῦ Θεοῦ, νὰ περιορίζῃ πράγματι αὐτὴν τὴν δύναμιν;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καλὰ λέγει ὁ Γυζώ· «Ὅταν ᾔνκί τις τόσον τολμηρὸς, ὥστε
ν' ἀξιοῖ, ἐπ' ὀνόματι τῆς ἐπιστήμης τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ πεπερασμένῳ κό-
σμῳ, νὰ προσδιορίζῃ τὰ ὅρια τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ, πρέπει νὰ γείνη ἔτι
τολμηρότερος, καὶ νὰ ἐκθρονίσῃ καὶ τὸν Θεὸν αὐτόν».

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Καὶ δὲν εἶχε δίκαιον νὰ εἰπῇ καὶ ὁ Σικτωδριανὸς; «Δὲν εἶ-
ναι ἄφρων τὰ ἄστρα· οἱ ἄπιστοι εἶναι κωφοί».

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Δὲν μᾶς λέγετε τῶρα καὶ ἄλλο τι, Ἀγαθόβουλε; Δὲν δύνα-
ται τις τάχα νὰ εἰπῇ πρὸς αὐτοὺς τοὺς κυρίους; Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἔσαν
ἀληθῆ ὅσα ἡμεῖς πιστεύομεν, τί ὠφελεῖσθε σεῖς ἀπιστοῦντες; Ἐχετε ν' ἀν-
τικαταστήσετε θρησκείαν ἄλλην, ἱκανοποιοῦσαν καλῆτερα τὰς ἀνάγκας τῆς
ἡμετέρας ψυχῆς; Δύνασθε νὰ εὐρετε κατ' ἄλλον τρόπον ἀνακούφισιν ἐν ταῖς
δεινοῖς τοῦ βίου, παρηγορίαν ἐν ταῖς θλίψεσιν. Ἡμπορεῖτε νὰ ἐκλέξετε πρό-
σωπον ἄλλο, ἐρμηνεύον καλῆτερα τὰς σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν Θεό-
τητα, μετοχετεῦον ἀξιοπρεπέστερα εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν τὰς περὶ Θεοῦ
ιδέας, παρὰ τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ; Διὰ τί λοιπὸν, καὶ ἂν δὲν ᾔναι
ἀληθῶς, δὲν τὸν ὑποθέτετε ποιοῦτον;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Καθὼς εἶπέ ποτε ὁ Βολταῖρος· «Ἄν ὁ Θεὸς δὲν ὑπῆρχεν,
ἔπρεπε νὰ τὸν ἐφεύρωμεν».

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἐννοεῖς, Εὐσέβιε, ὅτι ὁ ἔχων ἐν ἐαυτῷ τὴν πίστιν δὲν
πολυκρέσκει εἰς τὰ ἐπιχειρήματα ταῦτα. Εἶναι βέβαιον ὅμως ὅτι ὅλων
τούτων ἔγινε καὶ δύναται νὰ γείνη χρῆσις κατὰ τῶν ἀπίστων, τοὺς ὁποίους
τέλος πάντων δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ λυπηθῶμεν, καὶ νὰ τοὺς ἐγκαταλίπωμεν
ἄκοντες εἰς τὴν δυστυχίᾳ αὐτῶν ἀπιστίαν.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἠξεύρεις ὅμως τί λέγουν τινες, Ἀγαθόβουλε, καὶ ἴσως ὅχι
ἀνευ ἀγαθοῦ σκοποῦ; Λέγουν ὅτι πηρεσέφρησαν εἰς τὴν θρησκείαν καὶ πράγ-
ματὰ τινὰ ἀνάξια αὐτῆς.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Είναι περιττόν, Εὐσέβιε, νὰ λαλήσωμεν καταλεπτῶς περὶ τῶν τοιούτων. Ὁ ὁδηγούμενος ὑπὸ τοῦ πνεύματος καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς χριστιανικῆς θρησκείας εὐκόλως θὰ διακρίνῃ αὐτὰ καὶ θὰ τὰ ἀντιπαρέλθῃ. Πρὸς τί νὰ τρέχωμεν εἰς τὰ λυπηρὰ καὶ τὰ δυσνόητα, ἂν παρεισέφρησεν καὶ τοιαῦτα; Στῶμεν τοῖς ἀγαθοῖς, καὶ τοῖς καθaroῖς, καὶ τοῖς φωτεινοῖς. "Αν σὰς λαλήσωσι μισαλλοδοξίαν, λαλήσατε σεῖς ἀγάπην. "Αν σὰς λαλήσωσι δεισιδαιμονίαν, λαλήσατε σεῖς πίστιν. Ἡ θρησκεία εἶναι δῶρον οὐράνιον, ἀλλ' ἔγεινε καὶ κτῆμα ἀνθρώπινον, καὶ ἀνθρώπινα ἔσως ἀνεμίχθησαν καὶ λάθη καὶ πάθη. Ἐν ὀνόματι τῆς θρησκείας τοῦ ἡμερωτάτου Ἰησοῦ ἐπράχθησαν τόσα κακὰ ἄγρια. Πρέπει νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν καὶ αὐτὸν διὰ ταῦτα ὑπευθύνους; Μεγάλως ἀδικεῖ καὶ μεγάλως βλάπτει τὴν θρησκείαν ὁ ἀποδίδων εἰς αὐτὴν πάθη ἀνθρώπινα ἢ ἀνθρώπιναις μικροπρεπείαις.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐχεις δίκαιον.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Τώρα θέλω ἄλλο τι νὰ σὰς εἰπῶ, συντελοῦν πολὺ, καθὼς αἰσθάνομαι, εἰς αὐξήσιν τῆς εὐλαβείας καὶ τῆς ἀγάπης ἡμῶν πρὸς τὴν θρησκείαν. Ἡ Ἐκκλησία ἐκκλησανόμησεν ἐκ τῆς παλαιᾶς Συναγωγῆς τὸ πολύτιμον ἔθιμον τοῦ νὰ ἐπικαλῇται τὸν Θεὸν τῶν χριστιανῶν ὡς Θεὸν τῶν πατέρων. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα εἶναι πλήρη τῶν τοιούτων φράσεων· «Θεὸς πατέρων· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν· Θεὸς τοῦ πατρὸς μου, καὶ ὑψώσω αὐτόν»· καὶ τὰ παρόμοια. Σὰς βεβαιῶ, φίλοι μου, ὅτι ποτὲ δὲν ἤκουσα ἐπικλήσεις τοιαύτας ἄνευ βαθυτάτης συγκινήσεως, καὶ μετ' ὀφθαλμῶν ἄνευ δακρύων. Φαντάσθητε τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν συνοδευομένην καὶ ἐνισχυομένην ὑπὸ τῆς πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ τοὺς προπάτορας ἡμῶν εὐσεβείας! Φαντάσθητε μακρὰν σειρὰν προγόνων, μέχρι δεκαεννέα ὧλων ἐκγονταετηρίδων, ἐν οὐρανομήκει στήλῃ, τὸν ἕνα ὑπεράνω τοῦ ἄλλου, γονατιστοὺς ὅλους καὶ τὰς χεῖρας ἔχοντας ἐσταυρωμένους, ἐνώπιον τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ! Καὶ μετὰ ποίας αὐτοὶ εὐλαβείας! καὶ μετὰ ποίας πίστεως! "Ανθρωπε ψυχρὲ, δὲν σὲ θερμαίνει τὸ τοιοῦτο θέαμα; Δὲν αἰσθάνεσαι, ἐμβριμώμενος ἐν τῇ καρδίᾳ σου, τὴν γλυκυτάτην αὐτὴν φιλοστοργίαν; Τί σ' ἐμποδίζει καὶ δὲν τοποθετεῖσαι καὶ σὺ ἐν τῇ κατωτάτῃ τῆς στήλης ταύτης θέσει, καὶ δὲν κλίνεις καὶ σὺ τὸ γόνυ σου, καὶ δὲν σταυρόνεις καὶ σὺ τὰς χεῖράς σου, καὶ δὲν ἐκφωνεῖς καὶ σὺ μετὰ τῶν αὐτῶν δακρύων· «Θεὸ τῶν πατέρων;»

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Πολὺ μὲ συγκινεῖ, Ἀγαθόβουλε, ἡ τοιαύτη εἰκὼν.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. "Ανθρωπε, προσθέτω, ἄνθρωπε ψυχρὲ ἢ χλιαρὲ, ἂν τοιοῦτος ἀκόρη ᾖσαι. Ἡ θρησκεία αὐτὴ σὲ πρέλαβε νήπιον ἐν τῇ κολυμβήτρῃ τοῦ βαπτίσματος, καὶ ἐδέχθη τοὺς πρώτους σου κλαυθμητισμοὺς, καὶ σοὶ ἔδωκε τὸν πρῶτον τοῦ συνδέσμου σου μετ' αὐτῆς ἀρράβωνα. Ἡ θρησκεία αὐτὴ εὐλόγησε τὰ στέφανα τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς σου, ἐξ ὧν σὺ ἐγεννήθης. Ἡ θρησκεία αὐτὴ συνώδευσε μέχρι τοῦ τάφου, μετὰ φίλτρου καὶ εὐχῶν, τὰ σεβαστὰ λείψανα τῶν γονέων σου, καὶ τῶν τέκνων σου, καὶ τῶν ὁ-

δελφῶν καὶ τῶν συγγενῶν σου, καὶ παρέδωκε τὰς ψυχὰς αὐτῶν εἰς τὴν αἰωνιότητα. Δὲν σὲ συγκινοῦν καὶ ταῦτα; Δὲν ἀφίνει; νὰ σὲ παρηγορήσῃ ἡ πίστις ὅτι ὅλα ταῦτα τὰ φίλτατα ὄντα μετέβησαν ἤδη εἰς καλῆτερον κόσμον, καὶ σὲ περιμένουν ἵνα ζήσετε ὁμοῦ ἀχωρίστως, εὐδαιμόνως καὶ αἰωνίως;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Εὐλογημένοι ἔστωσαν οἱ λόγοι σου, Ἀγαθόβουλε! ὦ πίστις! ἱερὰ καὶ φιλότατη πίστις! Δυστυχεῖς ὅσοι δὲν σὲ γνωρίζουν!

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Δὲν μᾶς εἶπες τίποτε, Ἀγαθόβουλε, περὶ τῶν διαφόρων Ἀγίων, τοὺς ὁποίους τιμᾷ καὶ γεραίρει ἡ Ἐκκλησία.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Τί ἄλλο, εἰμὴ ὅτι καὶ τοὺς Ἀγγέλους καὶ τοὺς Ἀγίους, διότι τοὺς τιμᾷ καὶ τοὺς γεραίρει ἡ Ἐκκλησία, ὀφείλετε ἐπίσης νὰ τοὺς τιμᾶτε καὶ νὰ τοὺς γεραίρετε. Ἡξεύρεις ὅμως ὅτι ἀπορῶ, Εὐσέβιε, διατί μ' ἐρωτᾷς; Δὲν εἴμεθα συνειθισμένοι ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ βίῳ νὰ σεβώμεθα καὶ νὰ τιμῶμεν τοὺς μετὰ ζήλου καὶ ἐπιμονῆς ἀφοσιουμένους εἰς τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν, ἔστω καὶ ὅταν δὲν συμμεριζώμεθα ἡμεῖς ἐντελῶς τὰς τοιαύτας πεποιθήσεις; Πῶς λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ τιμήσωμεν ὡς σεβαστοὺς ἥρωας τοῦ χριστιανισμοῦ τοὺς εἰς αὐτὸν μετὰ τοσούτης πίστεως καὶ τοσούτων θυσιῶν ἀφοσιωθέντας, καὶ εἴτε ὑποστάντας ἀτρομήτως τὸν μαρτυρικὸν θάνατον, εἴτε ἄλλως μοχθήσαντας καθ' ὅλην αὐτῶν τὴν ζωὴν ὑπὲρ αὐτοῦ; Πῶς δὲν πρέπει νὰ πράξωμεν τοῦτο, ἀφοῦ αἱ πεποιθήσεις αὐτῶν εἶναι καὶ αἱ ἡμέτεραι, καὶ ἀφοῦ μάλιστα εἰς αὐτοὺς ὀφείλομεν τὸ μέγιστον καὶ λαμπρότατον ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας θρησκείας;

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐχεις δίκκιον, καὶ συμφωνῶ κατὰ πάντα. Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ ἔτι περισσότερα, πιστεύω, φρονεῖς καὶ περὶ τῆς Θεοτόκου.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀναμφιβόλως ἄλλὰ περὶ τοῦ σεπτοῦ τούτου προσώπου ἐπιθυμῶ νὰ λαλήσω ἐκτενέστερον. Ἡ θεομήτωρ Μαρία κατέχει τὴν ὑψίστην μετὰ Θεὸν ἐν τῷ χριστιανισμῷ θέσιν· ἵσταται δὲ περιβεβλημένη ὅλην τὴν ἰσχὺν καὶ ὅλα τὰ θέλητρά τῆς μητρότητος. Εἶναι μήτηρ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ παγκόσμιον θρησκευτικὸν αἶσθημα τὴν ἀναγνωρίζει καὶ ὡς μητέρα τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι λοιπὸν μεσίτρια μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὥστε οἱ τρομάζοντες τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ νὰ καταφεύγωσι μετὰ θάρρους εἰς τὴν Παρθένον. Ὡς μήτηρ τοῦ Θεοῦ, θεωρεῖται ἔχουσα τὴν ὑψίστην χάριν καὶ τὴν ὑψίστην δύναμιν· ὡς μήτηρ δὲ τῶν ἀνθρώπων, μεγίστην συγκατάβασιν μητρικῆς σιτοργῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἔπαθεν ἐν τῷ κόσμῳ ὅσα σπανάως ἔπαθε γυνή, ἕκαστος εἰς αὐτὴν καταφεύγων πιστεύει ὅτι εὕρισκει τόσον ἔλεος, τόσην συγχώρησιν, τόσην ἀνοχὴν, ὅσα μόνον ἐξηγεῖ καὶ μόνον ὑπόσχεται τὸ δεδοκιμασμένον μητρικὸν φίλτρον. Ποῖος ἐξ ἡμῶν δὲν ἠσθάνθη τὴν δύναμιν τοῦ μητρικοῦ φίλτρου; Ποῖος δὲν ἀναπολεῖ, μετὰ συγκινήσεως καὶ μετὰ δακρύων, πόσον τὸν ἠγάπησεν ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ πόσον αὐτὸς ἠγάπησε τὴν μητέρα του; Τίς ποτε ἐγνώρισε πρόσωπον ἄλλο, ἀνοήτον εἰς αὐτὸν θησαυροὺς τόσοις

συγκινήσεων, ὅσους τὸ γλυκὺ καὶ σεβαστὸν τῆς μητρὸς πρόσωπον; Ποῦ ἄλλοῦ ἢ ὅρα τόσας παρηγορίας ἐν ταῖς θλίψεσι, τόσας συμβουλὰς ἐν ταῖς κρίσεσιν ὥραις τοῦ βίου, ποῦ ἄλλοῦ προσέφυγε πάντοτε μετὰ τοσοῦτου θάρρους, μεθ' ὅσου πρὸς τὴν ἀγαθὴν καὶ τρυφερὰν αὐτοῦ μητέρα; Τοιαύτην προσφέρει εἰκόνα μητρὸς τὴν εἰκόνα τῆς Θεομήτορος ἢ χριστιανικὴ πίστις. Θεὸς ἀπὸ σταυροῦ, ὕψος ἀπὸ θλίψεως, ἐνηχεῖ μυστηριωδῶς εἰς τὴν καρδίαν ἐκαστοῦ τοῦς ἐπὶ τοῦ Γολγοθᾶ ἐκφωνηθέντας λόγους· «Ἴδου ἡ μήτηρ σου». Ὅλοι τοῦς αἰσθάνονται ἢ τοῦς φυλάττουν ἐν τοῖς ἐγκάτοις αὐτῶν, ἵνα ἀναμνησθῶσιν αὐτῶν ἐν καιροῖς ἐπικαίροις. Ἴδετε τὴν δύναμιν τῆς Θεοτόκου ἐν ταῖς δοκιμασίαις τοῦ βίου. Ἴδετε αὐτὴν ἐν ταῖς θλίψεσιν, ἴδετε αὐτὴν ἐν τοῖς κινδύνοις, ἴδετε αὐτὴν ἐν τῇ ἀπωλείᾳ πάσης ἐξ ἀνθρώπων ἐλπίδος. Ἴδετε αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς μητρὸς παρὰ τὴν κοιτίδα τοῦ νοσοῦντος βρέφους. Ἴδετε αὐτὴν ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν νεκρῶν κατὰ τὰς φοβερὰς καταιγίδας τῆς ἐξηγριωμένης θαλάσσης. «Βλέπουν», λέγει ὁ Σιατωδριανὸς, «βλέπουν αἱ ἀπηλπισμέναι ἐκεῖναι φαντασίαι τὸν ἀστέρα τῶν θαλάσσων, τὴν Μαρίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ αὐτῆς τέκνου, γαληνίζουσιν τὰ κύματα διὰ προσηνοῦς μειδιάματος. Ὅποιον θέαμα! Εἰς ὃ, τι ἔχει ἀγριώτερον ἢ φύσις ὃ, τι ἔχει ἡμερώτερον ὁ οὐρανός! Εἰς τὰς τρικυμίας τοῦ Ὠκεανοῦ βρέφος μικρὸν καὶ τρυφερὰ μήτηρ!»

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Πρέπει ἀληθῶς, Ἀγαθόβουλε, νὰ ᾔηται γενικὸν τὸ αἰσθημα τοῦτο, διότι περατηρῶ ὅτι ὁσάκις, ἐν ταῖς τελευταῖς τῆς Ἐκκλησίας, ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐκφώνησις· «Τῆς παναγίας, ἀχράντου, . . .» ὅλων αἱ χεῖρες κινουῦνται εἰς σταυροτυπίαν, καὶ ὅλων τὰ βλέμματα αὐτομάτως στρέφονται πρὸς τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀκριβὴς εἶναι ἡ περατήρησις σου, Εὐσέβιε, καὶ ὁ λόγος εἶναι σύμφωνος πρὸς ὅσα εἶπαμεν πρὸ ὀλίγου. Πάντοτε ἡ μητρικὴ στοργή, πάντοτε τὸ πρὸς τὴν μητέρα θάρρος. Ἐκ τούτου ἡ σύγχρονος κίνησις ὅλων τῶν χειρῶν, καὶ ἡ σύμφωνος στροφή ὅλων τῶν βλέμμάτων.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ὅχι δυστυχῶς ὅλων, Ἀγαθόβουλε, διότι εἶδα προχθὲς μερικοὺς, τῶν ὁποίων αἱ χεῖρες ἔμεναν ἀκίνητοι, καὶ τὰ βλέμματα ψυχρά· ἐγὼ δὲ, μολονότι ἀκόμη δὲν εἶχα προσηλυτισθῇ ἐκ τῶν σημερινῶν λόγων σου, μόνον διότι δὲν συνεμερίζοντο τὸ γενικὸν κίνημα, ἠσθάνθησαν πρὸς αὐτοὺς ὀργὴν καὶ ἀποστροφήν.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ τώρα ὅτε προσηλυτίσθης, φίλτατε Στέφανε, πολὺ σὲ παρκαλῶ νὰ ἡμερώσῃς τὴν ὀργὴν σου, καὶ τὴν ἀποστροφήν σου νὰ μεταβάλλῃς εἰς ἀνεξίθρησκον φιλίαν. Ἐνθυμεῖσαι τί εἶπαμεν. Ὁ Θεὸς δὲν σ' ἔκαμε δικαστὴν τῶν ἄλλων, οὔτε ἐκδικητὴν τῶν ἰδίων αὐτοῦ δικαιωμάτων. Ἄν ἔχῃς τι νὰ αἰσθανθῇς κατὰ τῶν ἀνθρώπων τούτων, τῶν ἀκινήτων κατὰ τὰς χεῖρας καὶ τὰ βλέμματα, εἶναι ἀπλῶς νὰ τοὺς συμπονέσῃς, διότι, στερούμενοι τῶν θρησκευτικῶν συγκινήσεων, στεροῦνται καὶ τῶν συγκινητικῶν ἀναμνήσεων τῆς μητρικῆς στοργῆς, καὶ διότι ἀρνοῦνται εἰς τὴν καρδίαν τῶν

τὴν ἄφικτον ἀγαλλίασιν, τὴν ἐκ τῆς ὁμοφώνου πολλῶν ἀνθρώπων προσευχῆς προσερχομένην, περὶ τῆς ὁποίας τόσον καλῶς εἶπεν ἡ Στάελ· «Προσευχὴ ὁμοφώνος ἀνθρώπων πολλῶν, εἰς ὁποιανδήποτε γλῶσσαν, εἰς ὁποιανδήποτε πίστιν καὶ δόγμα, εἶναι ἡ ἐρκσιμωτέρα ἀδελφότης ἐλπίδος καὶ συμπαθείας, τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι ἡμποροῦν ποτε νὰ σχηματίσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς».

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Μετκνοῶ, Ἀγαθόβουλε, διὰ τὴν ὀργὴν καὶ ἀποστροφὴν μου, καὶ εἰς τὸ ἐξῆς θ' ἀγαπῶ τοὺς ἀνθρώπους ἀδιακρίτως, ἔστω καὶ ἀκίνητοῦντας κατὰ τε τὰς χεῖρας καὶ τοὺς ὀφθαλμούς.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐγκόσμιόν τι θέλω ἐνταῦθα νὰ σ' ἐρωτήσω, Ἀγαθόβουλε, καὶ σὲ παρακαλῶ ἐκ προκαταβολῆς νὰ μὲ συγχωρήσης. Σὲ ἠκούσαμεν σήμερον λαλοῦντα, μετ' εὐλαθείας ἐνταῦτ' καὶ συγκινήσεως, περὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς εἰς τὰ δόγματα αὐτῆς ὑποταγῆς. Σὲ ἠκούσαμεν ἄλλοτε ἐκφράζοντα τὰς πολιτικὰς πεποιθήσεις σου, καὶ δυσχενασχομένου ὅτι ἐξέλιπε τὸ κύρος ἐκ τῆς κοινωνίας. Μήπως μεταξὺ τῶν δύο τούτων πεποιθήσεων ὑπάρχει πρακτικὴ τις σχέσις καὶ συνάφεια;

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Πῶς εἶπες, Εὐσέβιε; δὲν ἐνόησα καλῶς.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Λέγω, μήπως ὁρμᾶται καὶ ἐκ πολιτικῶν λόγων ὁ Ἀγαθόβουλος εἰς τὴν τιμὴν τῶν θρησκευτικῶν, ἐπιθυμῶν νὰ ἰδῇ καὶ ἐν τῇ Πολιτείᾳ τὸ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπάρχον κύρος. Προλαμβάνω νὰ ἐξηγηθῶ ὅτι δὲν ἀποδίδω οὐδεμίαν πλαγίαν σκέψιν εἰς τὰς θρησκευτικὰς πεποιθήσεις του, καὶ διότι γνωρίζω καὶ ἐκτιμῶ τὸν εἰλικρινῆ αὐτοῦ χαρμητῆρα, καὶ διότι ἔνκυλος ἦχε εἰς τὰ ὧτά μου ἡ ἐξήγησις τὴν ὁποίαν περὶ τούτου μάς ἔδωκε κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς παρούσης ὁμιλίας. Ἀλλ' οὐχ ἦττον, μετὰ τὰς ἐπιφυλάξεις ταύτας, ἐμμένω ἐν τῇ παρρησίᾳ μου.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Καὶ, μετὰ τὰς ἐπιφυλάξεις σου ταύτας, ἅπαντ' καὶ ἐγὼ, Εὐσέβιε, ὅτι ἔχεις δίκαιον. Ὅσκις βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὅλους ἀσκεπτεῖς καὶ κλίνοντας τὸν αὐχένα ἐνώπιον τοῦ κύρους τῆς πίστεως, λυποῦμαι ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῇ τούτῃ τῇ ὁμάδι ἡ συναίσθησις τοῦ κύρους τοῦ νόμου, καὶ τῶν ἀρχῶν, καὶ τῆς δικαιοσύνης, καὶ τῆς ἠθικῆς, καὶ τῆς ἀληθείας. Καὶ διπλῶς μοι γίνεται σεβαστὴ καὶ ἀγαπητὴ ἡ θρησκεία, διότι παρέχει καὶ τὸ ἐπωφελὲς τοῦτο παράδειγμα εἰς τὴν Πολιτείαν.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Ἐνόησα καὶ ἐγκρίνω καθ' ὅλα καὶ τὴν ἐρωτήσιν σου, Εὐσέβιε, καὶ τὴν ἀπόκρισίν σου, Ἀγαθόβουλε. Ἀς εὐχώμεθα δὲ ἵνα τὸ κύρος τοῦτο, ἐν μὲν τῇ Ἐκκλησίᾳ κραταιωθῇ, μεταδοθῇ δὲ καὶ εἰς τὴν Πολιτείαν, εὐλογοῦντος τοῦ Ὑψίστου. Μίαν τελευτικίαν ὁμῶς ἐρώτησιν ἔχω καὶ ἐγὼ, Ἀγαθόβουλε, νὰ σοὶ ἀπευθύνω. Ἀποβλέπει δὲ ἡ ἐρώτησις αὕτη τὸ ἱερὰ τεῖον. Ἡ πρώτη βέβαια ἐπερχομένη ἰδέα εἶναι ὅτι πρέπει νὰ τιμῶμεν καὶ νὰ σεβώμεθα τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἱερεῖς, ὡς λειτουργοὺς τῆς θρησκείας τὴν ὁποίαν τιμῶμεν καὶ σεβόμεθα. Ὅταν ὁμῶς λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι τινὲς τῶν τοῦ Κλήρου δὲν φέρονται εἰς πολλὰ ἀξιοπρεπῶς, οὔτε συμφώνως πρὸς

τὸ ἱερὸν αὐτῶν ἐπάγγελμα, καὶ πολλοὶ τῶν εἰλικρινῶν καὶ ζηλωτῶν χριστιανῶν, θερμοὶ τὴν πίστιν καὶ πρὸς τὸ καλὸν τῆς πίστεως, κατακρίνουν παρρησίᾳ τὴν διαγωγὴν αὐτῶν, τὴν ὁποῖαν θεωροῦν ἀξίαν διορθώσεως ἢ τιμωρίας, τότε τὸ ζήτημα γίνεται ἀξιὸν σκέψεως, καὶ διὰ τοῦτο νομίζω ἀναγκαῖον νὰ ζητήσω τὴν περὶ τούτου γνώμην σου.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Δὲν εἶναι ἀμφισβολία, Στέφανε, ὅτι πᾶσα κακὴ διαγωγή γίνεται ἀξία τῆς περὶ αὐτῆς κακῆς ιδέας καὶ ἐκτιμήσεως τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅτι οἱ ἀνάξιοι τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν ἱερεῖς δὲν δύνανται νὰ ἐλκύσωσι τὸ σέβας τῶν πιστῶν. Παρατηρῶ μόνον ὅτι ὀφείλομεν νὰ τηρήσωμεν πρὸς τὸν Κλῆρον, καὶ ἰδίως πρὸς τὸν Κλήρον, κοινόν τινα κανόνα, τὸν ὁποῖον καὶ ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη ὑπαγορεύουν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, κατὰ τὰς ἐν γένει σχέσεις τοῦ βίου. Συνήθως οἱ ἄνθρωποι περιμένουν νὰ πράξωσι πρῶτον πρὸς αὐτοὺς οἱ ἄλλοι ὅ,τι πρέπει, καὶ ἔπειτα νὰ πράξωσι καὶ αὐτοὶ ὅ,τι πρέπει πρὸς τοὺς ἄλλους. Ἀλλὰ τότε σχηματίζεται πλημμελὴς τις κύκλος μετὰ τῶν μερῶν, καὶ ἐκάτερον αὐτῶν παραπονεῖται, χωρὶς ν' ἀκούσῃ καὶ τὰ παράποντα τοῦ ἑτέρου. Πόσον καλῆτερὰ θὰ διεξήγοντο τὰ ἀνθρώπινα πράγματα, ἂν ἕκαστος ἐφρόντιζε ν' ἀποδώσῃ πρότερον τὸ εἰς τοὺς ἄλλους ἀνῆκον, καὶ ἔπειτα ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν ἄλλων τὸ ἀνῆκον εἰς ἑαυτόν.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Διατί τὰ λέγεις αὐτὰ περὶ τοῦ Κλήρου;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἰὰ λέγω, διότι ὀφείλομεν νὰ τιμήσωμεν πρῶτον αὐτόν, καὶ νὰ ρυθμίσωμεν μετ' ἀγάπης καὶ δικαιοσύνης τὰ πρὸς αὐτὸν ἡμέτερα καθήκοντα, καὶ τότε νὰ δικαιοθῶμεν ν' ἀπαιτήσωμεν παρ' αὐτοῦ καλὴν καὶ παραδειγματικὴν διαγωγὴν.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Καὶ ἔχομεν ἡμεῖς ἐλλείψεις πρὸς τὸν Κλήρον;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἐχομεν ἐν πρώτοις ἐλλείψεις προερχομένους ἐκ γελοίων προλήψεων. Θεωροῦμεν τὰ μέλανε ἐνδύματα αὐτοῦ ὡς ἐμβλήματα κακοῦ οἰωνοῦ, καὶ κηρύττομεν ὡς συμβάν ἀπαίσιον ὅταν τύχῃ νὰ ᾔνῃ ἱερεὺς τὸ πρῶτον ἀπαντῶν ἡμῖν κατὰ τὴν πρῶτον πρόσωπον. Δημῶδεις φράσεις καὶ παροιμίαι παριστάνουν τὸ ἱερατικὸν ἔργον, ὅχι ὡς ὑπουργημα ἔσοχον, ἀλλ' ὡς ἐν ἐκ τῶν κοινῶν καὶ βανάλων. Ὁ κατώτερος κληρὸς διάγει ἐν πενίᾳ καὶ ἀμαθείᾳ, διότι οὐδεὶς ἐξ ἡμῶν φροντίζει νὰ συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ ἐξέλθῃ τῆς πενιχρῆς αὐτοῦ καὶ ἀρκθοῦς καταστάσεως. Τοιαύτη παραμέλησις, τοιοῦτος λυπηρὸς ἐξευτελισμὸς, δὲν συντελοῦν εἰς ἐπανόρθωσιν διαγωγῆς καὶ ἀξιοπρέπειαν χαρακτῆρος· ἐνῷ ὅπου περισσότερον ὁ Κληρὸς τιμᾶται, ἐκεῖ καὶ περισσότερον γίνεται ἀξίος τιμῆς. Καὶ ἐν τούτοις οἱ ἱερεῖς αὗτοι συνδέονται μετὰ τῶν τελετῶν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν λατρείας. Παράδοξος συνδυασμὸς τιμῆς πρὸς τὴν θρησκείαν, καὶ χλευαστικῆς ἀδιαφορίας πρὸς τοὺς λειτουργοὺς αὐτῆς!

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Νομίζεις ὅτι, ρυθμιζομένης οὕτω τῆς διαγωγῆς ἡμῶν πρὸς αὐτοὺς, θὰ διορθωθῶσι καὶ οἱ μένοντες ἀδιόρθωτοι;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Δὲν ἤξεύρω πόσοι θὰ διορθωθῶσιν, ἀλλὰ βεβαίως θὰ διορθωθῶσι πολλοί. Ἐπειτα, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡμεῖς μὲν ἐκπληροῦμεν καθήκον εὐάρεστον καὶ ἱερὸν, τόσῳ μᾶλλον δὲ τότε δικαιούμεθα ν' ἀποδοκιμάσωμεν μετὰ λύπης τὴν διαγωγὴν τῶν ἀδιορθώτων.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Ἐχεις δίκαιον, Ἀγαθόβουλε· καὶ ἐγὼ τοιουτρόπως θὰ ρυθμίσω τὴν πρὸς τὸν Κλήρον διαγωγὴν μου.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Καὶ ἐγὼ ὡσαύτως. Δὲν νομίζεις ὅμως, Ἀγαθόβουλε, ὅτι ὁ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας Κλήρος ἔχει ἰδιαίτερα δικαιώματα ἐπὶ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εὐλαθείας ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων διὰ τὴν ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ Ἀγῶνος διαγωγὴν του, καθὼς ἀκούω τοῦτο λεγόμενον παρὰ πολλῶν;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Πολὺ δίκαιον ἔχεις, Στέφανε, καὶ καλῶς ἔπραξες νὰ μ' ἐνθυμίσης τοῦτο. Ὁ λησμονῶν τὴν πατριωτικὴν διαγωγὴν τοῦ ἱεροῦ Κλήρου καὶ τὰς θυσίας αὐτοῦ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ἀγῶνος, καὶ ἰδίως κατὰ τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, ἀσεβεῖ, ὅχι μόνον κατὰ τῆς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς πατρίδος. Ἐνδοξὰ καὶ ἱερὰ θύματα! Ὑπήρξατε διπλοῖ μάρτυρες τῶν πεποιθήσεων ὑμῶν ὑπὲρ τῆς πίστεως τῶν πατέρων καὶ ὑπὲρ τῆς πολυτίμου πατρίδος. Ἀνταμείβεσθε ἐν εἰρήνῃ, καὶ εὐχεσθε ἵνα ὁ διάδοχος ὑμῶν Κλήρος διατελῇ ἄξιός ὑμῶν καὶ τῆς ἱερᾶς ἀποστολῆς του, καὶ συντελῇ οὕτως εἰς τὸ καθιστᾶν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἀξιοσέβαστον καὶ ἀξιαγάπητον συγχρόνως τὴν ὁποίαν ὑπηρετεῖ θρησκείαν!

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Καὶ περὶ τῶν σχέσεων τῆς θρησκείας πρὸς τὰ λοιπὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου δὲν νομίζεις τίποτε ἀναγκαῖον νὰ μᾶς εἰπῇς;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Τίποτε ἄλλο, εἰμὴ ὅτι αὐτὴ ἡ θρησκεία ἀποδίδει μεγάλην εἰς αὐτὰ σήμασίαν, κατατάσσουσα ἐν ἑστῇ μοίρᾳ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν, καὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ πρὸς τὴν πατρίδα, πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα ἐν γένει, πρὸς τὸν πλησίον ἰδίως, καὶ πρὸς ἑαυτὸν· ὡς μὴ δὲν μάλιστα λογίζεται τὰ πρῶτα, ἂν δὲν συνοδεύωνται καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν, λέγουσα ὅτι ἡ πίστις ἄνευ τῶν ἔργων εἶναι νεκρά.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Λοιπὸν περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν καθηκόντων τούτων τὰ αὐτὰ διδάσκει ἡ θρησκεία ὡς καὶ ἡ ἠθική;

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Τὰ αὐτά.

ΕΥΣΕΒΙΟΣ. Πόσον εὐκολωτέρα ὅμως καὶ γλυκυτέρα εἶναι ἡ ἐκτέλεσις αὐτῶν, γινομένη κατὰ τὰ παραγγέλματα καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς θρησκείας!

ΑΓΑΘΟΒΟΥΛΟΣ. Ἀναμφιβόλως. Εὐάρεστος εἶναι ἡ συνκίσθησις τοῦ καθήκοντος, καὶ ἡ ἐκ τούτου ἀνάγκησις τῆς συνειδήσεως· ἀλλ' ἄφατος εἶναι ἡ ἀγαλλίασις τοῦ εὐσεβοῦς ἀνθρώπου, συλλογιζομένου ὅτι καὶ τὸ παραμικρὸν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ ἔργων ἔχει ἀόρατον μάρτυρα καὶ εὐλογοῦντα ἐπιδοκιμαστήν τὸν ὕψιστον καὶ ἀγαθὸν Θεόν.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ. Οὕτως εἶναι, οὕτως εἶναι, Ἀγαθόβουλε· καὶ διὰ τοῦτο, ἀφοῦ οἱ λόγοι σου ἤνοιξαν τὴν καρδίαν μου εἰς τὸ ζωογόνον αἶσθημα τῆς θρη-

σκείας, μετὰ πλειότερας εὐθυμίας προσβλέπω εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων μου, καὶ πλειότεραν θὰ αἰσθάνωμαι ἐνδόμυχον εὐχαρίστησιν μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτῶν.

ΑΓΑΘΟΒΟΥΔΟΣ. Εὐχομαι, φίλοι μου, νὰ ἐμμείνετε ἀμφότεροι ἐν τῇ ὁδῷ ταύτῃ βαδίζοντες ἀπαρεγκλίτως, τελειοποιούμενοι καθ' ἑκάστην ἐν τῇ ἐκπλήρωσει τῶν πολυειδῶν ὑμῶν καθηκόντων, καὶ ρίπτοντες εὐάρεστον βλέμμα ἐπὶ τοῦ παρελθόντος, ἀτάραχον ἐπὶ τοῦ παρόντος, καὶ πλήρες ἐλπίδος καὶ πίστεως ἐπὶ τοῦ μέλλοντος. Τότε θὰ ζήσετε εὐτυχῶς καὶ ἐντίμως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, θὰ προσβλέπετε δὲ πρὸς τε τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον ἰσαρῶς καὶ ἀδιαφόρως, λέγοντες πάντοτε μετὰ τοῦ Ἀποστόλου· «Ἐάν τε ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ Κυρίου ἐσμέν».

ΣΚΑΛΑ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΟΔΟΣ

ἦτοι ἀνακάλυψις τῆς παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Παμίσου Μεσσαωνικῆς κομποπόλεως

Σκάλας καὶ τῆς πρὸς αὐτὴν ἀγορῆς ἐκ Θουρίας ἀρχαίας ὁδοῦ,

τῆς κατὰ τὸν Μεσαῶνα ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν

Βασιλικῆς ὁδοῦ καλουμένης.

Ὁ ποταμὸς Πάμισος διασχίζει τὴν ὠραίαν καὶ εὐφορον Μεσσηνίαν ῥέων «διὰ τε ἀρουμένης καὶ καθαρῆς», ὡς λέγει ὁ Πausanias¹, καὶ ἐκβάλλων παρὰ τὸν Θουριάτην Κόλπον, ὡς θέλομεν ἀποδείξει εἰς τὴν περὶ Θουρίας πραγματείαν ἡμῶν, ἀκαλούθως ἐκδοθησομένην². Αἱ πηγαὶ τοῦ ποταμοῦ τούτου ὑπάρχουσι παρὰ τὴν πρὸς Ἀρκαδίαν ἄγουσαν δημοσίαν³ ὁδὸν ἐκ Θουρίας, ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ σοφὸς τῆς ἀρχαιότητος περιηγητῆς ἀποφάνεται λέγων· «Ἰόντι δὲ ἐκ Θουρίας ὡς ἐπὶ Ἀρκαδίας εἰσὶν αἱ πηγαὶ τοῦ Παμίσου. Καὶ ἐπ' αὐταῖς παιοὶ μικροῖς ἀκέσματα γίνεται⁴. Τὰ ἐπ' αὐτῶν τῶν πηγῶν ἀκέσματα τῶν μικρῶν παίδων βεβήκως ἐν ὑπαίθρῳ δὲν ἐγίνοντο, οὐδ' ἄνευ ἱερῶν, ἢ, ἐν ἐλλείψει τούτων, ἄνευ ἱερέων τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἢ θεραπείᾳ δὲν ἐτολμάτο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, λίαν σεβομένων, ὡς γνωπτόν, τὸν ἔφορον τῆς ὑγιεινῆς θεῶν. Ἀλλ' οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἀτυχῶς οὐδέν τι λόγον ποιοῦνται

¹ Πausan. Μεσσηνιακ. XXXIV, 1 3—4. ἔκδ. Λειψ. 1854.

² Πρὸ πολλοῦ ἀσχολούμενος περὶ τὴν ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν τῆς Μεσσηνιακῆς χώρας ἐκδίδωμι ἐν φυλλάδιοις τὰς ἀνακαλύψεις μου ὑπὸ τὴν ἑπωνυμίαν «Μεσσηνιακά». Μέχρι τοῦδε δύο ἐξέδωκα φυλλάδια α') περὶ Καλαμῶν καὶ Φαρῶν· β') περὶ Ἀνακκλῦφως τῆς ἀρχαίας Ἀμφείας.

³ Περὶ ταύτης τῆς ὁδοῦ παρακατιόντες ἰδίᾳ ποιησόμεθα τὸν λόγον.

⁴ Πausan. ἐνθ' ἀνωτ. XXXI, 3.